

Kulin Ferenc (Pomáz, 1943) kritikus, irodalomtörténész, a Mozgó Világ folyóirat főszerkesztő-helyettese, majd 1981–83 között főszerkesztője. Politikai okokból eltávolították a lap éléről. 1987-ben részt vett a lakiteleki találkozón. Az MDF szervező-alelnöke, majd az 1990-es választási győzelem után az Országgyűlés kulturális bizottságának elnöke. Később az MDF frakcióvezetője az 1994-es választási vereséig. 1996-tól az MDF-ből kiváló MDNP parlamenti képviselője (1998-ig).

K.: Mennyire volt a családtörténet meghatározó az életedben? Mennyire hat ez rád?

V.: Kivételes szerepe van az életemben és a szűkebb családom életében a nagyobb családnak, merthogy a szüleim a húszas évek végén költöztek át Nagyszalontáról. Úgy szokták mondani, hogy trianoni menekültekként. Apám – egyetemi hallgatóként már korábban is élt Pesten, de akkor jöttek át véglegesen. István nagybátyám, aki meteorológus lett, s egy új diszciplínát is alapított: az agrometeorológiát. Az ELTE-n, a természettudományi karon hosszú ideig az ő tankönyvből tanították ezt a szakot. A másik nagybátyám – György – pedig csillagász lett, és elég hamar, az áttelepülésüket követően egy tíz-tizenöt éven belül ő már a szakmai karrierjének a delelőjén volt, ha nem is a csúcán.

K.: Ez körülbelül 1935–36...

V.: Igen. Mondjuk az, amikor már a delelőjén van, azért az már a harmincas-negyvenes évek fordulója, tehát amikor megírja már *A távcső világát*¹ László nagybátyám a Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karát végzi el, s majd a Diósgyőrben lesz főmérnök. Nos, nyilvánvalóan azért is, mert kiszakadtak Nagyszalonta nagyon erős kohéziójú közegéből – a közösséghez tartozás élményét csak úgy tudták „életben tartani”, ha együtt voltak. A családban egészen a nagybátyám haláláig – tehát még apám halála után is, hagyomány volt, hogy évenként legalább két alkalommal: karácsonykor meg cseresznyeéréskor összejöttek. Később már a feleségeikkel, gyermekeikkel, sőt még később az unokáikkal együtt, úgyhogy végül már ötven-hatvanas létszámú családi összejövetelek voltak nálunk, Szentistvántelegen. (Gyerekkorunkban ez a település Pomázhoz tartozott, csak később, a hatvanas években csatolták Budakalászhoz.

Én most a személyi igazolványom szerint budakalászi lakos vagyok, pedig abban a házban születtem, ahol ezek a nagy összejövelek voltak, s ahol ma is élek.)

Tehát nem valamiféle ősi hagyományt követve, hanem egy drámai sorsfordulatot követően alakult ki a családban ez az erős összetartás. Apámék generációja nem él már, de én hatodik gyerek vagyok, a testvéreim élnek, és ugyanez a nagyon szoros együttlét és egymás keresése jellemzi a családot.

A 'nagyszalontaiság' nem egyszerűen azt jelentette, hogy a Trianon előtti Magyarországához tartozók voltak, hanem azt is, hogy egy szintiszta református közösségben nőttek föl. Anyai, apai ágon is reformátusok voltak. Csak később értettem meg, amikor irodalomtörténészként, eszmetörténészként foglalkoztam egyház- és teológiatörténettel, hogy ez a nagyszalontai protestantizmus, különös színfolt a magyar kálvinizmuson belül is. Merthogy az az iránya a protestantizmusnak, amit puritanizmus néven ismer az eszme – és az egyháztörténet, ha nem is kifejezetten szervezett formában, de eszmeiségében Nagyszalontán alakult ki és gyökerezett meg a legjobban.

Az a különös vonása ennek, hogy míg az eredeti genfi protestantizmus egy gazdag városi, polgári társadalmi réteg vallása – és ezzel összefüggő életszemlélete és ideológiája – volt, a magyar protestantizmus viszont a török hódoltság ideje alatt sajátos formát és szint vett fel magára. Mert itt sokáig semmiféle kapitalista kereskedőszellem – a gazdaságban való előrejutás lehetősége – nem működött. Tehát a jellegzetesen nyugat- vagy észak-európai – a hollandoknál, skandinávoknál kifejlődött – protestantizmus nálunk nem működött, ennek majdhogynem az ellentéte alakult ki. Lényegében az a fajta szellemiség, amely a magyar költészetben Arany János lírájában kristályosodott ki.

K.: Max Weber foglalkoztató gondolat, vagyis hogy a protestáns etika, mint a kapitalizmus szelleme, ez a te írásaidban is benne van...

V.: Igen, erről a problémáról van szó.

K.: Hogy ez egy adott korban, az adott nyugat-európai helyzetben összekapcsolódott...

V.: A kapitalizmussal.

K.: Magyarországon viszont pont ellenkezőleg.

V.: Legalábbis Nagyszalonta térségében. Mert például a debreceni civisek kálvinizmusa más jellegű, hogy úgy mondjam: 'gyakorlatiasabb' volt...

K.: Hogy ez mi? Hogy Magyarországon mi lett belőle, ez ugye egészen más...

V.: Igen. Merthogy annak ellenére, hogy a magyar protestantizmus a magyar irodalmi és eszmei hagyományokból jobban ismerhető lehetne, még a 'szakmán' belül is azzal találkozom, hogy ezt a közhelyet, tudniillik a protestantizmus etikájának Max Weber-i értelmezését sokan úgy tekintik, mint általában ez a protestantizmus lényegét. Ez volt az egyik olyan felismerésem a szakmámban, amire nem jutottam volna el, ha ez a családi háttér nem készítet arra, hogy elgondolkozzam rajta. Hogy tényleg igaz? Hát nem igaz! Ez nem így működött!

K.: És miért nem igaz?

V.: Azért nem igaz, mert a kálvinizmus gyökerei nem gazdaságtörténeti, nem szociológiai, hanem teológiai természetűek. Tehát magának Kálvinnak a hitvallásában és a teológiai munkáiban sokkal mélyebb az az ihletés, ami az Újszövetségnek egy sajátos értelmezésében ragadható meg, mint az a fajta eszmetörténeti összefüggés, ami a XVI. századi európai folyamatokkal hozható kapcsolatba.

K.: De abból a szempontból van kapcsolódás a történelemhez, hogy Magyarországon ebben az időszakban a török hódít, és gyakorlatilag a protestantizmus, az a magyar vallás.

V.: Mondjuk inkább úgy, hogy a protestantizmusnak nagyobb szerepe volt az újkori nemzettudat kialakulásában, mint a korabeli katolicizmusnak.

K.: Ami speciális helyzet. Nem akarom belemagyarázni, de erről is írtál, tehát...

V.: Igen. Ez egy speciális helyzet. Ha azt mondjuk, hogy a református, mert végül is...

K.: Az a magyar vallás, igen, igen.

V.: Hogy jellegzetesen magyar vallás lenne, az persze egy provinciális látószögből látszik csak így. Mert az ellenreformáció hívei is magukat tartják a magyar vallás követőjének, vagyis a pázmányi katolicizmus legalább annyira nemzeti ihletésű és szellemű, mint a magyar kálvinizmus. És éppen ez a marakodás a vallásnak a nemzeti identitással való kapcsolatáról, vagy erről folyó vita fog majd elvezetni néhány száz évvel később ahhoz, hogy egy nagy kálvinistánk eljusson arra a felismerésre, hogy túl kell ezen lépni. Ez a „nagy kálvinista”, ez – idézőjelben mondom, mert ő maga nem verte a mellét emiatt – Kazinczy Ferenc volt, aki több oknál fogva kacérokodott azzal a gondolattal, hogy túl kell ezen lépni. Egyfelől azért, mert alkatilag olyan ember volt, olyanfajta kultúrában, irodalmi ízlésvilágban nőtt fel, amelyik őt fogékonyabbá tette a képzőművészetek iránt, a zene iránt, mint amennyire a kálvinisták általában fogékonyak voltak. A protestantizmus ugyanis összefügg egy olyan egyház- vagy vallástörténeti hagyománnyal is, ami az ikonofóbiával jellemezhető. S a magyar kálvinista ember nemcsak erkölcsében volt puritán, hanem úgy gondolta, hogy az a hitéhez is hozzátartozik, hogy az érzéki dolgokat elutasítja, csak az ígére, a szóra, a fogalomra, a logoszra koncentrál.

Kazinczy egy kifejezetten érzéki típusú kultúrát sajátított el, és ebben nőtt föl. Egyszer volt is egy vallomása, mely szerint „hogya választani lehetne a két vallás között, akkor ő azt választaná, ahol a meszelt falakon kívül még festés, architektúra és muzika is van. Tehát ami esztétikailag is megragadja az érzéket.” Ennek ellenére eszében nem volt, hogy hitet csak úgy érezte, hogy hitének nem az a lényege, hogy érzéketlen a művészetek vagy az érzéki hatások iránt.

K. A családhoz visszatérve...

V.: Igen. Szalonta ennek a puritán gondolkodásmódnak és ízléstípusnak a szempontjából is érdekes! És ha már itt szóba hoztam ezzel kapcsolatban Kazinczyt, akkor hadd zárjam le ezt a gondolatfutamot azzal, hogy végül is nekem az nagyon fontos irodalomtörténeti tapasztalat volt, hogy végül is egy kálvinista literátus lesz az, aki eljut a felismerésre, hogy túl kell lépni a felekezeti hovatartozás szerinti nemzeti önazonosságunk tudatán. Tehát hogy van annál fontosabb is, vagy annál egy magasabb

szintű is. Ezt ő – tudniillik Kazinczy – úgy gondolta, hogy nem kell ahhoz föltétlenül valamiféle új vallási közösséget („felekezeti uniót”) létrehozni, hogy korszerű nemzeti közösséget alkossunk. Mert ki-ki megmaradhat a saját hitén, a saját vallásában, mert az úgyszemélyes ügy, ahogy Kazinczy felfogja, és attól még a legjobb barátságban lehet a más vallásúakkal. E szemléletet majdnem egyidejűleg Kazinczyval Wesselényi báró fogja képviselni, akinek sikerül majd „befogadni” – idézőjelben mondom ezt is – a katolikus Széchenyit, és egy nagy politikai eszmei szövetséget kötni a másik felekezet legjelentősebb figurájával.

K.: Akkor mégiscsak maradjunk az eszmetörténetnél.

V.: Maradjunk!

K.: Mert itt viszont fontos kapcsolódási pont van Kazinczy és a te felfogásodban: a ’82-es vagy ’83-as Mozgó Világban megjelent nemzettanulmányod fontos gondolata, hogy Kazinczy nemcsak ezen a vallási megosztottságon lép túl, hanem mondjuk úgy, hogy a hősiesség nemzeti eszményen túllépve egy modernebb, megértőbb nemzet eszméje, egy polgárusultabb nemzeti eszmény felé megy. Ha jól olvastam, annál antimarxistább tanulmány kevés lehetett abban az időben! De tényleg a nemzet fogalmát hoztad elő...

V.: Igen. Én Kazinczy személyes teljesítményének tartom, hogy fölül tud emelkedni a felekezeti elfogultságon. Ami az ő – úgy írtam annak idején – civil ethosát jellemzi, az már nem annyira személyes ’teljesítmény’. Van egy mentalitástörténeti változás, ami nálunk a XVIII-XIX. század fordulóján játszódik le, s ez nem köthető egyénekhez. Legfeljebb abban az értelemben, hogy nyomon követhető jelentős íróinknál Fazekastól a Kisfaludyakon át Vörösmartyig. Arról a folyamatról van szó, amelynek során egy sok évszázadon keresztül ’kihordott’ és képviselt férfieszmény – a katonai erényekkel, a nemesi virtussal jellemezhető férfiideál – megroppan, és nem erkölcsi összeomláshoz, hanem egy új típusú személyiség-típus kialakulásához vezet. Ez szoros összefüggésben van azzal, hogy a XVIII. század második harmadától kezdve az odáig hagyományosan a honvédelemmel, a katonai szerepvállalással jellemezhető magyar nemesség nem nagyon keveredhet olyan élethelyzetekbe, hogy ő a magyarságát a kardjával bizonyítsa. Egyfelől – gazdasági értelemben – deklasszálódik, másfelől polgárosulni kezd, mert el kell hogy lássa valahogy magát. A polgárosulásnak az egyik ’szála’ az, amit a Habsburgok ügyesen mozgatnak, irányítgatnak, hogy tudniillik állami hivatali tisztviselőknek, tisztségviselőknek csábítgatják az egyébként éhező és birtok nélkül maradó magyar nemes csemetéket. Nem katonának nevelik őket. Másfelől pedig, mint miként a debrecenieknél is látszik: Csokonai meg Fazekas háttérében is nemesi ősök vannak, de közvetlen felmenőik már kézműves, iparos emberek. Vagyis a jellegzetesen magyar polgárosodási folyamat vezet oda, hogy egy nemzedék egyszer csak azt veszi észre magán, hogy – noha a kutya-bőrrel, meg a családi tudatával – egy nagy múltú, katonai virtust képviselő társadalmi réteghez tartozik, de ő maga már nem az! Ezért mondom azt, hogy ez a szociológiai fejlemény Kazinczy esetében nem egyéni ’teljesítmény’. Ő már csak átéli,

kifejezi és a maga módján továbbfejleszti ezt a fajta – sajátosan magyar – polgári, civil ethoszt.

K.: Ugorjunk vissza Nagyszalontára, a családhoz! Ott volt ilyen polgári ethosz? Nálatok? Mintha lennének presbiterek a családban... meg vannak vállalkozók.

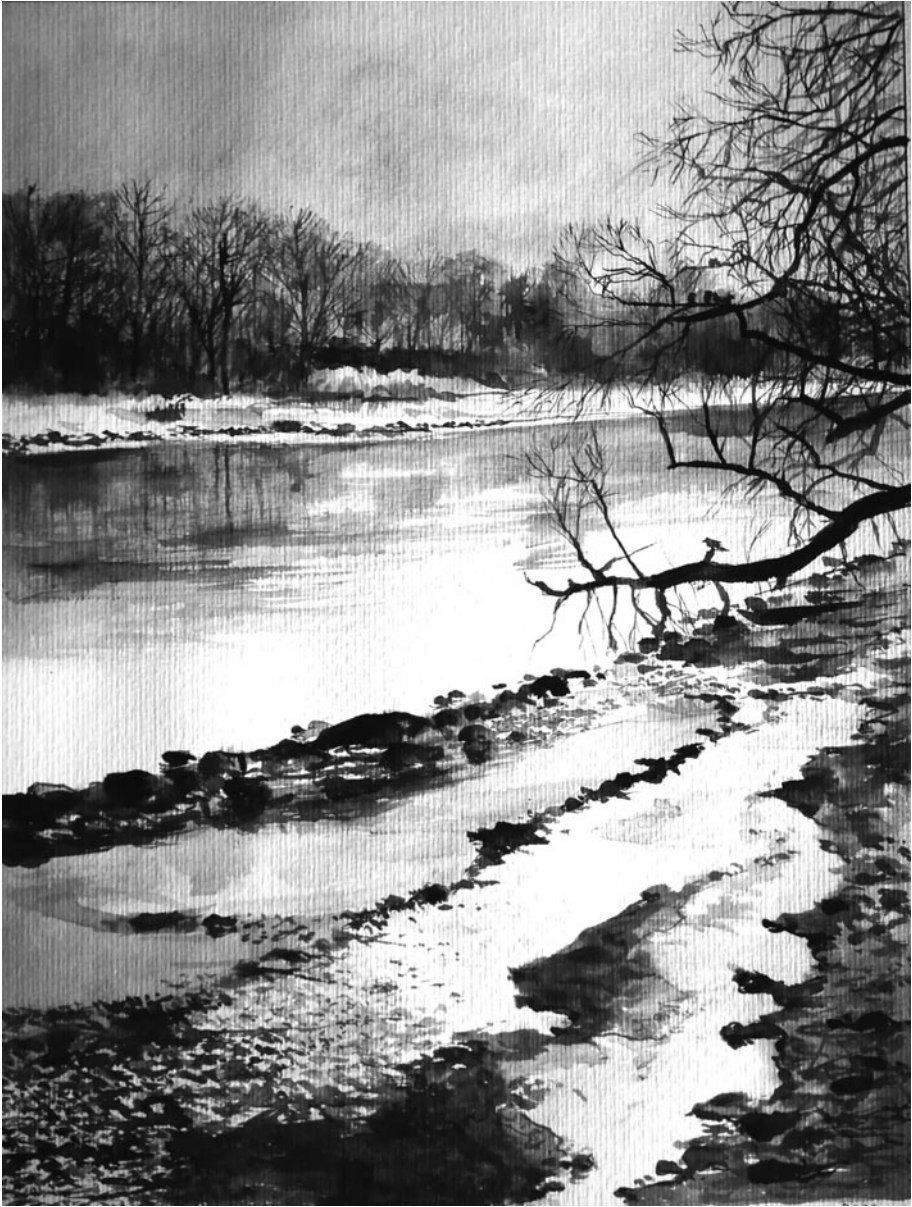
V.: Igen: Akkor elmondom, hogy mit gondolok a polgári ethoszról – még mielőtt az ősokról beszélnék. Nagyszalonta annyiban tipikus magyar mezőváros, hogy az ott lakókra is jellemző az úgynevezett kétlakiság. Mit jelent ez? Azt, hogy van valami szakmájuk, hivatásuk, munkájuk, megélhetésük iparban, kereskedelemben, közigazgatásban, jogászerberként, satöbbi, ezenkívül a város határában és a házuk körül lévő földet, kertet, szőlőt, kukoricást művelik. Tehát ez egy önellátó, mezővárosi polgárság, és ennek az életformának a hatását még a saját gyerekkoromban is éreztem. Mert amikor már teljesen ésszerűtlen dolog volt, apám akkor is kukoricaföldet, szőlőt bérelt, végig-dolgoztatta velünk az egész gyerekkorunkat. Igaz, rá is kényszerültünk, hogy a téli eledelt valahogy összeszedjük, megtermeljük, de azért ez nem volt mindig racionális dolog. Tehát ez egy ilyen hagyományból táplálkozott, hogy jó: ki-ki csinálja a maga dolgát – hivatalban van, a tudományt műveli és így tovább –, de a kertet, azt nem lehet elhagyni! Ez az egyik nagyszalontai polgári mentalitás. Tehát semmi köze az általuk megismert pesti vagy budai mentalitáshoz.

A másik pedig, s ez már családtörténeti vonatkozású, hogy tudniillik apai ágon – tehát a Kulinok esetében – a családfa szerint a XIII. századig visszanyúló nemesi famíliáról van szó. Majdnem az egész 'társaság' Szatmár és Bihar vármegyékben élt évszázadokon át, s a XVII–XVIII. században többnyire itt már jogvégzett embekekről van szó, akiknek valamiféle közhivatali funkciója is volt. Tehát ha van értelme ennek a fogalomnak, hogy klasszikus feudális értelmiség, akkor az apai ági felmenőimről ez elmondható, egészen a dédapámig nemzedékéig. Mert a nagyapám apja, vagyis a dédapám egy, a később elhíresült kifejezéssel élve, dzsentri életfelfogást vallott és életmódot gyakorolt, minek következtében a még megmaradt kis birtokát is elitta, elkártyázta. A családja földönfutóvá vált, úgyhogy az én nagyapám ilyen családtudattal nevelőszülőkhöz került, suszternek tanították ki. És ebből a nemesi tudatból és suszterségből jött valahogy aztán össze, hogy amikor a saját pályáját kezdte formálni, akkor ezt addig formálta, amíg Erdély első cipőüzemét meg nem alapította Nagyszalontán, aminek a tulajdonjogát azután – részvénytársasági keretek között nemcsak az üzlettársával, hanem – amiként ezt a Szalontai Újság 1925. július 9-i számának címdala is hírül adja – munkásaival is megosztotta.

K.: Tehát ez a nagyapa.

V.: Ez a nagyapa: Kulin Vilmos, aki – ékes bizonyítékaul annak, hogy a kálvinizmus nemcsak a kapitalizmus, hanem a szocializmus szellemével is összeegyeztethető volt – a XIX. század végén a nagyváradi szociáldemokrata mozgalomba is bekapcsolódott. Sőt a helyi lapba írogatott is és járatta a politikai, filozófiai újságokat és kiadványokat, könyvtárat gyűjtött.

K.: Nagyvárad akkor erős központ volt a vidéki városok között. Ady és Somló Bódog...²

Illetve a Huszadik század köre...

V.: Így van.

K.: A Nagyváradi Napló elképesztően modern lap volt, Ady cikkeivel...

V.: Igen. Tudni kell, hogy Nagyszalonta Nagyvárad vonzáskörében van, nagyon sokan jártak be dolgozni Nagyszalontáról Nagyváradra. Tehát apai ágon ezt a 'felmenőmet' tudom megemlíteni, aki furcsa ötvözetét mutatja ennek a nemesi hagyománytudatnak és a modern polgári, vállalkozói életszemléletnek. Meg is tudta alapozni a karrierjét: ő is – miként később az én édesapám is – hat gyermeket nevelt föl. De aztán jött a történelem. Nem egyszerűen Trianon, ami szétverte a családot – tehát elűzte fiatalokat, hanem – már 1927-ben – jött a gazdasági világválság; és akkor ő is földönfutóvá vált.

K.: Tehát ő ott maradt Romániában.

K.: Igen.

V.: Tehát '36-ban aztán meghalt. Nem bírta a pszichikai és...

K.: Tehát ő kétszer már talpra állt tulajdonképpen.

V.: Igen. Harmadszorra már... meg hát a kora is, igen. Hetvenévesen ő már meghalt – ez az apai ági előzményem. Az anyai ágról pedig Zs. Szabó János nevű nagyapám szintén hordozta magában azt a tudatot, hogy valamikor ők nemesek voltak (ősei, a Zsíri Szabók Bocskaitól kapták a nemességet), de tulajdonképpen paraszti környezetben, Békés megyében, sőt Békés városban nőtt fel, s rettenetesen nehéz gyermekkorra volt, de rendkívüli ambíciókkal és képességekkel rendelkezett! Pénzügyi felsőfokú tanulmányokat végzett. Egyetemi diplomát ugyan nem szerzett, de ezzel a képesítésével eljutott előbb Nagyszalonta jegyzői pozíciójába. A szó szoros értelmében Arany János székében ült! Merthogy akkoriban még nem cserélgették a bútorokat! Később pedig, már Trianon után – mert azért az magyar város maradt – polgármestere lett Nagyszalontának. Tehát a nagyszalontai felmenőim egyike volt a város vállalkozója...

K.: A cipőgyár.

V.: A cipőgyár. A másik pedig a polgármestere! És ennek a két családnak a leszármazottai vagyunk mi, a...

K.: Nagyszalonta kapcsán annyit tudok, hogy a környező román falvak Magyarországhoz kerültek! Tehát Méhkerék, meg ezek...

V.: Igen.

K.: Pár település van Magyarországon, a trianoni Magyarországon, ami román...

V.: Igen.

K.: A magyar Nagyszalonta körül voltak nemzetiségi települések. Például Elek, az sváb.

V.: Így van.

K.: Tehát ezek egy gazdasági bázist képeztek, és ebből pont a nemzetiségi részek maradtak Magyarországnak. Ez teljesen abszurd történet!

K.: Igen, de a Szalonta, az nagyon speciális helyzetű szerintem.

V.: Nagyjából félúton Nagyvárad és Arad között, tehát ez fontos!

K.: Még Kulin György is egy ideig ingázott Magyarország és Románia között, de aztán...

V.: Annyiban, hogy hazajárt. Gyakrabban, ő gyakrabban.

K.: És a te apukád is esetleg? Vagy nem tudom, hogy...

V.: Az volt a probléma, hogy apukám jött át elsőként mint legidősebb. És aztán jó ideig nem ment át, sőt a korban utána következő István öccse is jó ideig nem ment vissza, mert akkor besorozták volna román katonának!

K.: Igen. A Györgyöt be is sorozták, azt hiszem.

V.: Hát erről van szó, hogy miután azt ő leszolgálta, utána már szabadabban mozgott.

K.: Igen. Meg focizott, ezért is volt kiváltságos. Visszahelyezték Szalontára.

V.: Így van!

K.: Apukádról nem beszéltünk... Egyrészt a nevét mondjuk meg...

V.: Sándor. Kulin Vilmos Sándor, de a Sándor nevet használta. Közgazdász volt. Pontosabban a Keleti Kereskedelmi Akadémiát végezte, de mint az indexe tanúskodik erről, a közgazdasági egyetem gyakorlatilag ellátta ezt a tanfolyamot is. Olyan tanárok írták be a jegyeket, mint Klebelsberg Kunó vagy Teleki Pál! Ezek tanítottak a közgazdasági egyetemen. Tehát ő közgazdász volt. Bennem csak felnőtt koromban merült fel a kérdés, hogy hogy is van ez? Hogy ájtjon egy református család, aztán itt meghúzza magát, tanul, állást kap. Jó, hogy a nagybátyáim a tudományban, ott az más dolog. De hát apám végül is az egész kommunizmus alatt, a nyugdíjba vonulásáig, '57ig, állami hivatalban, a Tervhivatalban dolgozott, anélkül, hogy párttag lett volna! És ez hogy lehet? Ez foglalkoztatott. Persze megtudtam aztán tőlük, hogy hogy lehetett. Egy rövid anekdota.

K.: Ez nagyon érdekel!

V.: Nem anekdota, mert valóság. A következő történt. Nagyszalontán Zilahy Lajos, az híres író.³ Zilahy nagyon jó kapcsolatot ápolt a nagyszalontai notabilitásokkal, így az apámék meg az anyámék családjával is. És történt egyszer, hogy Zilahy a harmincas évek közepe táján a saját gyermekét kiküldte Amerikába egyetemi tanulmányokat folytatni. És akkor az apám New Yorkban élő nagybátyja, Tóth Lajos, a közgazdász egyetemi tanár fogadta Zilahy fiát, szállást adott neki, és segítette az elhelyezkedésben.

Majd jön a háború vége, koalíciós időszak. Zilahy annak ellenére, hogy kommunista vonzalmakkal nem vádolható szerző volt, meggyőzték arról, hogy jót tesz a magyarság ügyének, ha nagy névként elvállalja a Magyar–Szovjet Kulturális Vegyes Bizottság magyar elnöki pozícióját. Azáltal, hogy ilyen pozíciót töltött be, kapcsolatba került Vas Zoltánnal, az úgynevezett kommunista „ötösfogat”, tehát a moszkovita pártvezetés egyik tagjával, aki később – Rákosival, Gerővel szemben – Nagy Imre köréhez csatlakozott.

Itt egy rövid kitérőt kell tennem! A háború végén apámékkal másfél évig Bajorországban voltunk, mert amikor közeledett az orosz front, a kormányhivatalok dolgozóit családjaikkal együtt német településekre vitték ki. S mivel a Lábbeli Központ

is – amelynek apám volt az igazgatója – kormányhivatal volt, mi München közelében egy tanyán húztuk meg magunkat másfél évig. Majd amikor letelt a menekülés időszaka, akkor az apámnak, mint minden magyarnak, felajánlották, hogy Brazíliában farmot adnak. Mert ha azt nem fogadja el, akkor nincs más, vissza kell menni. Apám úgy döntött: visszajön. Visszajött, és – hallván, hogy Zilahy milyen jó pozícióban van – az első dolga az volt, hogy elment hozzá, és megkérdezte, hogy nem tudna-e segíteni. Miután a Zilahy válasza az volt, hogy „édes öcsém! Miután a te nagybátyád azt mondta nekem, hogy csak úgy tudom meghálálni azt a jót, amit velem tett, hogyha titeket segítlek, természetesen lépek az ügyedben!” Ezután beszélt Vas Zoltánnal és a figyelmébe ajánlotta az apámat. Vas, aki a Tervhivatal elnöke lett, behívta őt és rögtön állásba helyezte. És így '56-ig az apám védőernyő alatt volt! Senki nem mert hozzányúlni! Vas soha nem kért tőle olyat, hogy párttag legyen vagy politizáljon. Egyszerűen csinálja azt, amihez ért. (Végül is az élelmiszer-kereskedelem statisztikai adatainak az elemzését végezte.)

Későbbi történet, de idetartozik: '68-ban kerültem ki Pásztóra a gimnáziumba tanárnak. Fontos fordulópontja ez az életemnek, mert a feleségem pásztói diákom volt! '69-ben írtam a Népszabadság kritikai rovatában Vas Zoltán Kossuth-monográfiájáról, amit ő nagyrészt a Kádár-rendszer éveiben vállalt önkéntes száműzetésben, amerikai tartózkodása idején gyűjtött anyagból írt meg. Nekem is nagyon tetszett a könyv, de Szabad György, a későbbi házelnökünk mint történész is, és mint Kossuth-kutató mondta azt, hogy „ez egy profi munka! Ez egy nagyon jó munka!”

Hogy jön ez ide? Megírom a kritikámat, majd egyszer egy órára berohan az igazgató, és azt mondja, hogy „a Vas Zoltán keres telefonon!” Én fölveszem a telefont, azt mondja Vas, hogy nagyon szépen köszöni ezt a kedves kritikát, és egyben meghív, hogy látogassam meg a Pasaréti úti lakásán. Elmentem hozzá. Első kérdése az, hogy „Kulin! Kulin!” Van valami közöm a Kulin Sándorhoz? Mondom: „Az apám volt!” Azt mondja: „kiváló szakember volt.” Ez a találkozás felidézte bennem apám történetét. Megértettem mennyire a véletleneken múltott, hogy egész családunk tulajdonképpen búra alatt élhette át a kommunista diktatúra korszakát.

K.: Igen. Vas Zoltánt a Tervhivatalba helyezték. Ő először talán főpolgármester...

V.: Ő volt! A krumplicsatát ugye ő 'vezényelte le...

K.: Igen, igen.

V.: Igen. De Vas Zoltánról van egy másik történetem is. '69-ben vagyunk. Miként említettem, a Kossuth-könyvéről szóló recenziót a Népszabadságba írtam. Hogy kerülök én a Népszabadsághoz? Úgy, hogy az a Pándi Pál volt a tanárom és a későbbi főnököm az ELTE-n, aki egyben a Népszabadság kritikai rovatának a vezetője volt, és aki aztán a Kritika című folyóiratot is szerkesztette. És miután másodéves koromtól kezdve egy nagyon intenzív, reformkori kabinetnek nevezett speciálkollégium résztvevőjeként az ő keze alatt voltam, alkalmasnak talált arra is, hogy kritikákat írjak.

K.: Tehát az ELTE-ről van a kapcsolat.

V.: Így van, az ELTE-ről van a kapcsolat. Jóllehet Pándi '68-ban, amikor a szakdolgozatomat elbírálta, rögtön jelezte, hogy ha lesz hely az egyetemen, akkor szívesen

látna engem tanársegédjeként. Ami hát nagyon megható volt, de nem vehettem komolyan, hogy itt hamarosan lesz hely, úgyszólván – szó volt már róla – kimentem Nógrádba, Pásztóra tanítani.

És a Vas Zoltánnál tett látogatásom után szól Pándi, hogy a következő hétvégén, ha Pestre jövök megint Nógrád megyéből, akkor menjek már be hozzá, mert beszélgetnünk kellene. Bemegyek. Azt mondja, hogy nagyon-nagyon sajnálja, hogy ilyen feladattal bízták meg, de hát nem hallgathatja el, hogy az 'elvtársak' tudomására jutott, hogy én a Vas Zoltánnál voltam, és hogy én miről beszélgettem vele. Tudniillik a Vas Zoltán a nála tett látogatásom alkalmával megpróbált meghívni engem egy kis társaságba. Havonként egyszer jöttek volna nála össze egyetemet végzett fiatal értelmiségiek, merthogy öszerinte kell gondolkodni valamiféle alternatíván, mert ami itt most megy, az nincs rendben! Mondom, '69-ben vagyunk. Na most ezt követően, vagy néhány napra rá Pándi Páltól megtudom, hogy az elhárítás mindent fogott! Őneki szóltak, hogy óvjon meg engem attól, hogy én a Vassal ilyen kapcsolatba kerüljek, mert annak nem lesz jó vége!

Van ennek a történetnek egy másik szála is, s erről nem szoktam beszélni. Arról tudniillik, hogy hogyan lettem párttag. Közbevetőleg meg kell említenem, hogy az elmúlt évtizedek során számos interjújt készítettek velem, s noha voltak közöttük ún. mélyinterjúk is (az elsőt még 1990-ben Szörényi László készítette, s *A tét* c. kötetemben olvasható, a másik, amelyben Bába Ivánnal már az ezredforduló után beszélgettem, a *Készenlét*. c. kötetemben jelent meg), ám ezekben – az alvó hálózatok aktivizálódástól tartva – tudatosan hallgattam a titkosszolgálatoknak azokról a – velem kapcsolatos – terveiről, amelyeknek döntő szerepe volt az MSZMP-be való menekülésemnek. A döntésnek persze nem ez volt a kizárólagos oka. Noha sem szociológiai kutatásokat, sem lélektani szempontú önelemzést nem végeztem, ma is úgy látom: a mélyinterjúk tárgyát képező – az 1968 és 1970 közötti, Nógrád megyei – középiskolai tanári tapasztalataimnak, s az azok által okozott vívódásaimnak meghatározó szerepük volt a párttagságot vállaló döntésemben.

K.: Ez érdekes nagyon!

V.: Ezek a sztorik szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Hogy azért-e, mert a Vas Zoltánnál tett látogatásom kapcsán a titkosszolgálatok látóterébe kerültem, vagy egyébként is vadásztak volna rám, azt nem tudom. Még a diplomaszerezés után – mint a legtöbb nyelv-szakost – engem is megkörnyékeztek, de miután nem álltam kötélnek, azt hittem, hogy lemondtak rólam. Nem jól hittem. Megkerestek. 69-ben elvittek három hónapra katonának, s ott újra megpróbálták rábeszélni, hogy „dolgozzunk együtt”. Az volt a kívánságuk, hogy elevenítsem fel a kapcsolatomat Vas Zoltánnal, s mégiscsak vegyek részt az általa szervezett fiatal társaság beszélgetésein. Ijedtemben az első hétvégi kimenőm alkalmával megkerestem Pándit, hogy segítsen megszabadítani az elvtársaktól. Azt mondta, megkéri Aczélt, hogy járjon közbe: hagyjanak engem békén. Legközelebbi találkozásunkkor meg is nyugtatott, hogy „rendben van a dolog”. De a katonaságnál csak nem szálltak le rólam. Most egy másik elvtárs keresett meg, s az ő „kérései” és fenyegetődzései már ijesztőbbek voltak.

Azzal kezdte, hogy micsoda dolog az, hogy én nem jelentettem, hogy vegetárius vagyok! Valami szektának vagyok tehát a tagja! Mondtam, hogy „abszolút nem szekta ez! Én református magyar ember vagyok, s a családom vegetárius, én így nőtem föl! – „Hát ezt jelenteni kellett volna!” Néhány nappal később megint beszélgetni akarnak velem. Ezúttal a vegetarizmus már szóba sem került, viszont élénken érdeklődtek moszkvai kapcsolataim iránt. Itt el kell mondanom, hogy 1967 őszén a mi évfolyamunk orosz szakos egyetemi hallgatóit vitték ki – első ízben a háború után – nyelvi továbbképzésre a Szovjetunióba, s a Moszkvában töltött heteket arra is kihasználtam, hogy – külön engedéllyel – többször is meglátogassam Agonás György barátomat, aki akkor éppen Vlagyimir Rudolf Kehrer zongoraművész meseterképzőjének ösztöndíjasa volt, s aki köré akkor már egy rendkívül kvalifikált, fiatal orosz értelmiségiekből verbuválódott társaság szerveződött. Az engem faggató elvtárs arra biztatott, hogy ápoljam a kapcsolataimat Agonással, s rajta keresztül az ő barátaival. A másik ötlete még ijesztőbb volt. Tudott róla, hogy a csillagász nagybátyámmal 68 nyarán fejeztük be az *Aster* c. fantasztikus regényünket, s hogy „írói együttműködésünk” során gyakran találkoztunk és beszélgettünk egymással. Arról kezdett faggatni, hogy tudok-e róla, hogy – egy moszkvai nemzetközi konferencián is részt vett – nagybátyámnak milyen információi vannak a szovjet űrkutatási programról. Mert ha nem tudok, jó lenne, ha ilyesmiről is beszélgetnék vele. Bennem ekkor esett le a tantusz, hogy tulajdonképpen nem is a magyar elhárítás, hanem egy idegen titkosszolgálat próbál beszervezni. S mert igen határozottan nemet mondtam az 'ajánlataikra', a 'tovaris' baráti hangnemre váltott. Nem kell rögtön igent mondanom, csak gondolkodjak el az általa kínált 'lehetőségeken'. Miként az első megkísértésem alkalmával, ezt követően is a főnökömhöz fordultam, hogy segítsen. Ő megint szólt Aczélnek, de tudomásul kellett vennie, hogy ez az ügy – nyilvánvalóan azért, mer már nem a magyar elhárításhoz tartozott – már kívül esik a Nagyfőnök (Aczél) hatáskörén. És akkor mondta azt, hogy szerinte egyetlen módja van, hogy leszálljanak rólam: lépjek be a pártba.

K.: A főnököd ekkor a...

V.: Pándi. Igen. Abban az értelemben 'főnököm', hogy ő a rovatvezető. Csak a következő évtől lett tanszéki főnököm.

K.: És ez innen érthető.

V.: De meg kell, hogy mondjam, hogy azért teljesen nem érthető. Mert ha csak ez van, hogy egy ilyen zaklatást kikerüljek, azért nem lépek be a pártba! Tehát ennek, mint minden ilyen fontosabb elhatározásnak, döntésnek többdimenziós oka van. S ezek között szerepe vannak is, hogy én – számos, korábban 'osztályidegennek' tekintett évfolyamtársammal együtt, – 1963-ban, tehát az ún. 'konszolidáció' évében kerültem be – hallgatóként – az egyetemre, s ekkor már nyoma a sem volt annak a káderpolitikai és ideológiai 'szigornak', amit az előző esztendei felvételi vizsgámon tapasztaltam. És persze szerepe volt a döntésemben azoknak az élményeknek is, amelyek a 'puhuló' diktatúráról egyetemi hallgatóként az irodalmi életben szereztem.

Én az ELTE-n tudniillik sokféle impulzust kaptam, és borzasztóan érdekelt mindenféle közügy. Hozzá kell tennem, egyáltalán nem a marxista professzoraim csábítottak, sőt mi több, nyugtalanítottam is őket, mert másodéves koromtól az ELTE Irodalmi Diákkörének a vezetője voltam, és ilyenként rendszeres meghívót kaptam az Írószövetség havi eseményeire. És ott egy Fábián Zoltán nevű, akkor írószövetségi titkár, atyai jó barátom közvetítésével, személyes kapcsolatba kerültem a népi írókkal! Olyan óriásokkal mint Szabó Pál vagy Veres Péter! Illyés Gyulával kezdet foghattam! Németh Lászlóval és Kassák Lajossal is kezdet foghattam süvölvény diákként! Ez fantasztikus élmény volt! Mondanom se kell, hogy ők nem a Pándi-féle aczéli kultúrpolitikának a képviselői, hanem annak éppen is a kritikusai voltak. Valamilyen értelemben belül voltak természetesen ezen a játéktéren, amit az aczéli politika jelentett, de hát én szellemileg, érzelmileg az ő értékrendjük szerint szocializálódtam. És miután ez a hagyomány is politikai hagyomány volt, nem tudtam elképzelni, hogy bezárkózzam a tudomány világába.

És amikor sor került erre a kihívásra, tehát hogy úgy menekülhetnék meg a titkosszolgálatok vezetéséről, hogyha belépek a pártba, akkor Pándinak azt mondtam, hogy „én belépek, de két feltétellel. Ha 1. : nem probléma a vallásos hitem, 2.: ha nem kell megtagadnom a testvéreimet '56-os múltjuk miatt!” És a Pándi nagyon karakán módon és kategorikusan azt mondta, hogy „sem ez, sem az nem feltétele a párttagságnak!” Ez a mondata Pándinak, amire aztán később, amikor orrom alá akarták dörgölni Mozgós szereplésem idején, hogy antimarxista, meg pártellenes irányzatot képviselek, akkor én hivatkoztam erre, hogy milyen előzmények után léptem be a pártba. És az akkori egykori ideológiai főnökünk, Agárdi Péter igazolt, hogy „igen, a Pándi valóban ezt mondta!” Erről ő is tud, „hogy nem feltétele a párttagságnak a...”

K.: Ez érdekes! Az emberi kvalitások miatt, mert Agárdi – ő politikailag más szemmel nézhető...

V.: Igen. De mi ugyanabban a diákkörben voltunk, és...

K.: Igen. És azt írtad is, hogy velem ugyan nem értettél egyet, de a felkészültségét nem lehetett elvitatni.

V.: Ő kifejezetten fölkészült, művelt ember.

K.: Tehát szakmailag volt olyan szinten, hogy lehetett vele érdemi vitát folytatni.

V.: Persze! Tehát nem egyszerűen csinovnyik volt. Hitt az 'ügyben' és – marxista ideológusként és kultúrpolitikusként – hitt a saját küldetésében is. Én ezt tudomásul vettem.

K.: Végül is a Pándi is valamiféle ilyesmi volt.

V.: Pontosan! Hát ebbe halt bele!

K.: Igen. Csak nála ez óriási belső vívódás volt. Azért valamennyire ez hatott rád. Mert Pándival nem azonosultál teljesen, erről nyilatkoztál is.

V.: Igen.

K.: De Pándi is vívódott. Nem vívta meg ezt a belső csatát teljesen, ilyesmit írtál.

V.: Így van. Szívesen nyitnék egy alfejezetet itt Pándiról. Erről már nyilatkoztam, nem teljesen új dolgot mondok. De a Pándi, aki Kardos Pálként volt egyetemi oktató, később professzor...

K.: A Pándi tehát...

V.: Írói név. Felvett neve volt. Valószínű, hogy megint csak egy sajátos véletlen hozott vele össze, és tartott meg a vonzaskörében. Ez pedig abból állt, hogy az érettségi után két évig nem kerültem be az egyetemre, és a második esztendőben már nem textiltgyárban dolgoztam, hanem az Országos Széchényi Könyvtár folyóirattárában kihordófiú voltam. Pándi akkor csinálta a „*Kisértetjárás Magyarországon*” című eszmetörténeti monográfiájának kéziratát. Ez azzal járt, hogy végigolvasta a reformkori folyóirat-irodalom vonatkozó írásait, amelyeket viszont én készítettem ki. Ez hónapokon át tartott, egy héten háromszor-négyszer is bejött, nagyon intenzíven foglalkozott a témával. Én meg mindig előző nap, vagy két nappal előtte már összeszedtem az általa kért folyóiratokat, és természetesen elolvastam őket! Mert hallatlanul izgalmasak voltak! Tehát a Tudományos Gyűjteménytől kezdve az Athenaeumon keresztül, a Petőfi-, Jókai-féle Életképekig, hallatlanul izgalmas dolog volt!

És nyilván neki is feltűnt, hogy nemcsak kihordófiúként kérdezem tőle, hogy min dolgozik. És ezt követően az egyetemen összefutunk. S akkor természetesen mint régi ismerősök, megörültünk egymásnak! Amikor ez a bizonyos reformkori szakszeminárium, a 'kabinet' nevű intézmény indult, ennek a hivatalos vezetője Waldapfel professzor volt, de én Pándi keze alá kerültem, és a...

K.: Te választottad! Sőt Waldapfeltől mentél át Pándihoz.

V.: Igen, én választottam.

K.: Tehát ez egy személyes megerősítés volt.

V.: Igen. De ez volt a háttére ennek. És én az ötödév végéig nála szakdolgoztam. Tehát volt egy mindenfajta politikai háttértől független szakmai kapcsolatunk. Azt kell, hogy mondjam, a téma iránti lelkesedésünket kisugároztuk egymásra. Ez egy nagyon érdekes kapcsolat volt! Ezt azért merem mondani, mert később magam tapasztaltam, hogy az egyetemi társaimmal, a későbbi kollégáimmal, senkivel nem volt olyan bizalmas viszonyban, mint velem. Merthogy majdnem egy éven keresztül hetenként többször a beszélgettünk ezekről a kérdésekről már a Folyóirattár folyóscáján.

K.: Még a könyvtárban tehát?

V.: Igen.

K.: Az a legjobb hely!

V.: Így van: az a legjobb hely! Itt ismerkedtem meg egyébként az akkor még az érettségire készülő Alexa Károllyal, akivel azután hatvan éven keresztül egyetemet, tudományt, Mozgó Világot, politikát, mindent együtt csináltunk, s az irodalomtudós, költő, műfordító Csuday Csaba barátommal is, akivel együtt szerkesztjük az MMA elméleti folyóiratát, a *Magyar Művészetet*.

K.: Tehát Pándi...

V.: Igen. Az hiszem, az is a 'hely szellemének' köszönhető, hogy ott nekem olyan dilemmáiról is beszélt, mint például a zsidósága. Számomra szokatlan dolog volt, hogy valaki személyes problémájaként elemezze ezt a kérdést. És miután a reformkori eszmetörténeti tájékozódásomnak is része volt a zsidó emancipációhoz vezető folyamat, beavatott a családtörténeti 'titkaiba' is. Elmondta, hogy a híres Kardos László világirodalom-professzor és műfordító – a debreceni zsidó gimnáziumnak egykori igazgatója – fiaként úgy lett marxista kommunista, hogy a Buchenwald felé menő vagonnak a deszkáját kitörve tudott megmenekülni, és heteken keresztül bujdosva tudta megmenteni az életét! Szóval neki olyan irtózatos traumája volt.

K.: Valamelyik interjúban utalt erre, de nem ilyen egyértelműen...

V.: Irtózatos traumája volt! És ő ugyanúgy, ahogyan ezt a fajta traumát az ő generációjának nagy része 'kezelté', a megváltó kommunizmus, a megváltó marxizmus karjaiba vetette magát, és próbált ehhez hű lenni. De egy idő után, ahogy mindannyian tapasztaljuk magunkon, bármilyen fordulatot is próbálunk adni a saját életünknek, egy idő után az, hogy honnan jöttünk, milyen szellemben nevelkedtünk, milyen atmoszférája volt annak a világnak, amiben felnőttünk, nem marad nyomtalanul. Azt észleltem Pándi Pálon, hogy ez a polgárabb gondolkodásmód és érzésvilág vagy érzéstípus kezd benne erősebbé válni, és kezd hadakozni ezzel az intranzigens, militáns-marxista-kommunista attitűddel.

Tehát ez nagyon izgalmas dolog volt! Tulajdonképpen a mi – a többiekéhez képest bensőségesebbnek mondható – kapcsolatunk azt tette lehetővé, hogy merjek vele vitatkozni! Merjek vele veszekedni! Tehát azt merem most már állítani, hogy a Mozgó Világ-beli szerepem nem érhető meg másképp, csak úgy, hogyha azt is oda-képzeli, hogy ott van egy olyan kultúrpolitikus, aki abszolút bizalmat élvez a rendszer hatalmasai részéről – közvetlenül Aczél György részéről –, és aki velem szemben nem tudja és nem is akarja érvényesíteni ezt a 'diktátori' szerepet, mert valahogy közelebb engedett magához, mint ahogy szeretne volna esetleg.

És ennek lesz majd a kifutása az a kávéházi beszélgetésünk, amikor ő megkéri, hogy vonjam vissza a nemzettanulmányomat a Mozgó Világ '82-es évfolyamából. Merthogy ez árt! Ezzel én ártok a Magyar Népköztársaságnak. De én nem vonom vissza! És annak tudatában megyek bele a következő lapszámok szerkesztésébe, hogy én már kegyvesztett lettem! És a tanszéki főnökömnek módjában állt volna azonnal elintézni, hogy engem kirúgassanak, de nem teszi meg, mert az a fajta kötődése, amit irántam érzett, az egy másik szférában, volt olyan erős, mint az a fajta küldetés tudat, amit marxista politikusként képviselt!

K.: Ahogy olvastam, ez egy állandó vívódás volt benne. De benned is!

V.: Hogyne! Persze!

K.: Tehát ez egy húszéves küzdelem.

V.: Pontosan!

K.: Hogy mintha húsz évet a baloldal démonaival kellett volna küzdened – nem a saját démonaiddal, hanem valaki máséval...

V.: Ez akkor egy új fejezet. Merthogy én most nem mondom démonoknak.

K.: Ezt én erőltettem.

V.: De csak azért nem, hogy ne démonizáljam a figurákat. Őt sem, meg a későbbieket sem. Az, ami az utóbbi húsz év vagy huszonöt évet illeti, az valóban... Egyfelől beágyazódom az úgynevezett jobboldalba. Kicsit öntelten mondhatnám, hogy megpróbáltam magam köré építeni a jobb-középet. Abban az értelemben, hogy ott voltam a kezdetektől kezdve, és ötvenhat – ötvenhat! – MDF-szervezet alapításánál voltam jelen '89-ben.

K.: Te voltál a szervezési alelnök, ha jól emlékszem.

V.: Az alelnöki rendszerben Lezsák Sándorhoz tartozott ez a feladatkör, de az indulásnál csaknem minden időnkét a szervezés kötötte le. Egyébként több minden tartozott hozzám, így – egy ideig – a külpolitika is. Engem a „mozgós” szerepem alapján az 'alapító atyák' meghívtak '87 szeptember végén, az első lakiteleki politikai találkozóra. Nagyon megtisztelőnek éreztem, és nagyon örültem, hogy ott lehettem! De volt bennem valami zavarodottság, hogy most... Én akkor még párttag voltam – hozzá kell tennem. Egyfelől tehát zavarodottság volt bennem azért is, mert akkor nekem már (még csak!) három gyermekem volt. S már egyszer átéltem, hogy hirtelen nem tudtunk megélni, mert kiesett egy fizetés az életünkből, és ha a feleségem – az általános iskolai tanári munkaviszonyát megszakítva nem kezd „bedolgozó varrónői” munkába, összeomlik a háztartásunk.

K.: Ez 1983, a Mozgó utáni periódus, gondolom...

V.: Igen, a Mozgó utáni. Az egyetemen taníthattam, csak hát egy hat tagú családot nem lehetett két pedagógus-fizetésből eltartani. Nagy teher az egy családnak, ha az apa korlátozottan munkaképes. És azt is tudtam, hogyha elmegyek Lakitelekre, azzal kockáztatom a családom megélhetését. Mert azért nem volt olyan egyértelmű dolog az, hogy ott konszolidáltan fognak játszódni a dolgok. De elmentem. Szerencsére – mint hasonló helyzetekben – a feleségem soha nem fékezett ilyenkor, hanem biztatott. Mellettem állt. Elmentem. Nem bántam meg. Aztán kezdtem bekapcsolódni az ügyekbe. Elértem, hogy amikor aztán politikai párttá alakult a Magyar Demokrata Fórum, akkor az első elnökségbe bekerültem, és mindjárt alelnöki tisztségre is megválasztottak. Tényleg úgy éreztem, ez most egy óriási lehetőség, hogy ami bennem feszült, szerkesztői múltamban, meg az írói ambícióimban, azt most valahogy hasznosabban tudom működtetni. Ám éreztem azt is, hogy egy furcsa skizofrén helyzetbe csöppenek bele. Mi ennek a magyarázata? Egyfelől az, hogy hoztam magammal ezt a mély kötődést az úgynevezett népi írói mozgalomhoz, azt kell, hogy mondjam, hogy a lelkesedésig.

K.: Ez az egyetemi évek, amiről beszéltünk az előbb.

V.: Így van! Utólag hozzáteszem: nem egyszerűen az egyetemi évek, hiszen Fábíán Zoltán – aki engem rendszeresen meghívott az Írószövetségbe – Leányfalun lakott, és gyakran jártam ki hozzá, különösen olyankor, amikor nála jöttek össze a népi írók. Budakalászról kerékpárral jártam Leányfalura. Nagyon erős kötődésem volt, és örültem neki, hogy ez a politikai formáció, amelyik Lakiteleken kezdett bontakozni, arra a hagyományra épít, amit a népi írói mozgalom jelentett. Csoóri Sándor, Csurka Ist-

ván, a fiatalok közül pedig Csengey Dénes és Lezsák Sándor álltak a mozgalom élén. Nagy lehetőségnek éreztem, hogy az irodalmi értékrendemet a politikában is mérlegre tehetem. Ugyanakkor az a kapcsolatrendszer, amely a népi mozgalom jelesei – Csoóri, Csurka, Für Lajos, stb... – és a Pozsgay-féle politikai elit között kezdett kialakulni, kezdett nyugtalanítani is. Egyáltalán nem Pozsgay személye miatt. És itt hadd említsem meg, hogy Pozsgayt kifejezetten jóakarómnak meg eszmetársamnak tekintettem. Mert amikor '79-ben úgy láttam, nincs már értelme ezzel a KISZ Központi Bizottság-i Mozgó Világgal többet foglalkoznom, mert csak üresjárat az egész, és fölösleges energiapazarlás, akkor egy ilyen – majdnem minden szám után bekövetkező – ideológiai dorgálást követően kiléptem a Mozgó Világból.

K.: '80 volt ez talán.

V.: Igen, '80-ban kiléptem a Mozgó Világból. S akkor a Pozsgay egyszer magához hívott, és azt mondja: „nagyon-nagyon kár lenne, hogyha feladná a küzdelmét! – De – mondom – én ezt most feladtam! – Lesz még arra mód, hogy... hogy csinálja! Nem, nem kell...”

K.: Ekkor oktatási miniszter volt, vagy a Népfrontban volt?

V.: Kulturális és oktatási miniszter volt. És hogy megerősítse az irántam tanúsított bizalmát, mindjárt ki is tüntetett egy Szocialista Kultúráért Érdemrenddel, amivel – ezt csak később értettem meg...

K.: Igen, mert akkor ő állami, nem pedig pártvezető volt.

V.: Így van! Pozsgayval azután jóval később is kapcsolatba kerültem. '89-ben alakult a fehérgyarmati Kölcsey Társaság, amelyiknek ő lett az elnöke. Én alapító tagja voltam a társaságnak. Tehát nekem a személyével szemben nem voltak fenntartásaim. Ő már valamikor a nyolcvanas évek elején eldöntötte, hogy a rendszer belső ellenzékéként fog politizálni. Tehát nem őmiatta aggódtam. A problémát inkább az jelentette, hogy nem láttam tisztán, hogy az ellenzéki szerepet játszó – az én korosztályomhoz tartozó – értelmiségi barátaim és munkatársaim végül is hová tartoznak.

K.: Ez '88-89?

V.: Igen. Itt hosszú névsor következhetne, de talán elég, ha annyit mondom, hogy sokan sokáig halogatták a döntést, hogy az MSZMP ún. reformszárnya, a szabad demokraták és az MDF közül melyik csoportosulást válasszák. Azaz nekem nem a „jobboldal démonaival”, hanem egy zavaros helyzettel kellett birkóznom.

Tehát ha nem tudom, hogy kihez lehet egyértelműen csatlakozni, akkor meg kell próbáljam vállalni azt, hogy valamilyen értelemben meghatározója, az egyik meghatározója legyek annak, ami itt történni fog. És ezt akkor nagyon komolyan gondoltam. Ez a történet nagyon rövid időn belül fejlődött odáig, hogy az MDF-en belüli polarizálódást illetően is döntenem kellett, hogy a lakiteleki alapító atyák szellemiségét, mentalitását erősebben képviselő csoporthoz, vagy pedig az Antall József-féle reformirányszathoz kapcsolódjak-e. Végül is ez utóbbit választottam.

K.: Amit most akarok kérdezni, az összefügg Pozsgay Imrével és Antall Józseffel, és persze leginkább veled! Ehhez vissza kell mennünk Pozsgay és a lakiteleki alapítók

viszonyához, Gorbacsovhoz, mert ugye '89-ben az volt a feltételezés, Csoóri és a többiek Pozsgayval való egyeztetése során...

V.: Így van.

K.: Hogy ők valamilyen együttműködésre lépnek akkor, ha a Pozsgay az MSZMP-ből kiválik, a „reformkommunistákkal” vagy reformerekkel együtt.

V.: Igen.

K.: És gyakorlatilag Pozsgay ezt nem lépte meg, mert megjíedt...

V.: Ez nagyon fontos dolog, és összefügg az előbb vázolt dilemmával. Azzal, hogy Pozsgay számomra egyértelmű figura volt. S ennek ellenére Antallhoz álltam. Azért mondom, hogy ennek ellenére, mert egyértelmű volt, hogy amikor az Antall vezette MDF '89 őszén úgy dönt, hogy szembemegyünk Pozsgay elnökké jelölésével, akkor nekem ezt a döntést meg kellett hozni magamban, hogy ezzel én is szembe megyek Pozsgayval. Azért tudtam jó lelkiismerettel megtenni akkor ezt, mert néhány nappal korábban – akkor már nem MSZMP-tagként, hanem az MDF küldöttként vagy megfigyelőjeként –, személyesen jelen voltam az állampárt utolsó kongresszusán. Azt vártuk, hogy Pozsgay kihozza a szociáldemokrata típusú pártját ebből a...

K.: Ez '89 október.

V.: Igen, '89 október. Hogy megcsinálja ezt az új pártot. És én rájöttem az a dicsotelen szerep, hogy erről a kongresszusról tájékoztassam az MDF Bem téri várakozó elnökségi tagokat, azaz, hogy tudassam velük: nincs Pozsgay-féle utódpárt, amelyikkel mi majd együttműködhetünk. Ez drámai pillanat volt! Azon az estén el kellett döntenünk, hogy egyáltalán akarunk-e még politikai mozgalmat vagy pártot csinálni? Ha akarunk, akkor új irányt kell a magunk számára kijelölni, ha meg ezt nem akarjuk, akkor viszont: – „szveasztok! Menjünk haza!” Az új irány mellett döntötünk, s miután Bíró Zoltán lemondott megbízott elnöki szerepköréről elsőprő többséggel Antall Józsefet kértük fel, hogy vállalja el az elnökséget, ami akkor már egyben miniszterelnök-jelöltséget is jelentett. Tehát Antall József gondolkodási időt kér. Két nap múlva visszatérünk, és akkor előadja a maga programját, mely szerint ahhoz, hogy az MDF tartani tudja a támogatottságát, és esélye legyen a következő tavaszi választásokon, ahhoz a lakiteleki programtól eltérően új irányokat kell követni. Nem lehet az úgynevezett 'népi baloldallal' szövetkezni, mert ez lett volna a Pozsgay-féle szárnya a szocialista, mármint a Magyar Szocialista Munkáspártnak. Nem lehet semlegességi politikát csinálni, mert közben beindult a politikai repedés a térségünkben, s ugyanezért nem hirdethetünk harmadikutas programot sem. Tehát az általam nagyra becsült, nagyon fontosnak tartott eszmei hagyományt nem lehetett átvinni a politikába.

Viszont az, amivel Antall érvelt, az számomra meggyőző volt. Abból indult ki, hogy szövetséges nélkül nem fogunk tudni boldogulni. Ha pedig Európa térképére nézünk, akkor egyetlen olyan partnert nevezhetünk meg, amelyiknek a szellemi élet-rajza hasonlít a miénkhez, és amelyik hasonló célokat követ, mint amit az MDF. Ez a nyugatnémet, Kohl-féle koalíció, lényegileg a kereszténydemokrácia. Ezzel együtt

pedig a szociális piacgazdaság. Vagyis együtt kell működnünk az euro-atlanti integráció elvét követő Németországgal.

Ebben a drámai helyzetben ismerem fel, hogy mit is jelent ez a szó: politika! Azt a kérdést veti fel, hogy tudok-e, akarok-e egy hirtelen helyzetváltáshoz igazodni. Mégpedig úgy, hogy mégis önmagam maradok, és azokat a célokat követem, amelyeket odáig követtem. Ha pedig arra a következtetésre jutok, hogy nem vállalom az 'igazodást', mehetek vissza a szakmába, a magánéletbe, meg a családi melegbe, s belenyugszom abba, hogy a közügyeket általam nem befolyásolható személyek és körülmények fogják intézni.

Döntök: gyakorlatilag a lakiteleki programot radikálisan módosító Antall-féle irányzathoz csatlakozom. Aminek aztán az a következménye, hogy Antall, amikor ő tesz már javaslatokat az alelnökökre, akkor engem is megjelöl. És amikor feláll az alelnöki kar, akkor általános alelnöki tisztségre kér föl.

K.: Itt nem hagyhatjuk ki, de nagyon szerénykedsz! Itt egy döntő pillanat van, amikor valójában a lakiteleki alapító atyák látják be, hogy ez a politika, hogy Pozsgayval összefognak, ez meghiúsul abban a pillanatban, ott októberben, '89 októberben. Ezt nem tudom, hogy így van-e? Igen?

V.: Igen, október vége, '89.

K.: És hogy ebben a pillanatban te javaslod, hogy Antall József legyen ez a miniszterelnök-jelölt, illetve hát pártelnök.

V.: Ez így nem pontos! Én javaslom, de nem elsőként. Csoóri Sándor veti föl, hogy „a kerekasztal-tárgyalásoknál kiemelkedő szerepet vitt Antall Józsefet kérjük föl!” Aki egyébként ott ül tanácsadóként az elnökségi asztal körül, csak a második sorban. És miután nagy tanácsalanság látszik első pillanatra, hogy igen is, meg nem is, hogy hát ki tud ehhez hozzászólni?

És akkor mondom el én, hogy én Antall Józsefet nagyon régről ismerem. Honnan ismerem? Onnan, hogy '73-ban az Irodalomtörténet című folyóirat segédszerkesztőjeként én írtam a lapba kritikát egy – Eötvös József munkásságát elemző – tanulmánykötetről, amelyiknek a legjobb szerzői között kiemeltem Antall Józsefet, aki feltűnően friss szemléletet képviselt az Eötvös-filológiában. Ezt követően Antall József megkeres telefonon, megköszöni az írást, és meghív, hogy beszéljünk.

Akkor ő az Orvostörténeti Múzeumnak volt az igazgatója. Hogy meghívott, az nem egy egyszerű protokolláris gesztus volt. Meglepetésemre azt mondta el, hogy az emigrációban élő Eötvös család, a 'közelmúltban' bízza rá – mint Eötvös-kutatóra – Eötvös József írói hagyatékát, mintegy négy ládányi kéziratot! És miután én is írtam már egy néhány Eötvös-tanulmányt, megkérdezi, hogy nincs-e kedvem részt venni a hagyaték feldolgozásában. Amire természetesen igent mondtam. És akkor elkezdődött egy szakmai kapcsolat Antall és közöttem. Ami azért szakadt meg, mert '74 végén fölkértek a Mozgó Világ helyettes főszerkesztői tisztségére. Úgy gondoltam, hogy megy ez a kettő együtt, de aztán hamar rájöttem, hogy sok ez nekem. És akkor bejelentettem Antall Józsefnek: „Sajnos nem tudom vállalni, merthogy most ez van, ez a Mozgó Világ”. Erre ő azt mondja: „de az nem szakmai munka”. Mondom,

hogy „nem”. – Valld be, az egy politikai munka! – Hát – mondom – így is föl lehet fogni. – „De egy valamire való filosz nem adja oda magát a politikának!” – mondta nekem akkor Antall József, amit én tizenöt évvel később megismételtem neki, miután az elnökségi ülésen elmondtam az ajánlásomat!

K.: Tehát beszélünk a családtörténetről, és eljutottunk eszmetörténeten át egészen előre az életedben. De most ugorjunk vissza a születés pillanatára! Hogyha jól tudom, hatodik gyerekként születél, és Szentistvántelegen. Hogyha minden igaz, ami akkor... nem is tudom, hova tartozott.

V.: Pomázhoz tartozott, hiszen így szerepel a személyi igazolványomban is.

Ez a kis település nagyjából egy időben kezdett épülni a Wekerle-teleppel. Ezt is tisztviselőtelepnek szánták az alapításakor, de nagyon hamar megváltozott a profilja. Egyszer játékosan összeszámoltuk Sándor bátyámmal egy esti séta során, hogy gyerekkorunkban melyik házban ki lakott. Eljutottunk vagy százötven névig, és ebből a százötven névből százhusz szerb, német vagy szlovák név volt. Ami arra utal, hogy a budapesti agglomerációnak ebben az északi övezetében az országos átlaghoz képest nagy arányban telepedtek ide nemzetiségiek. Hozzáteszem még, hogy a Szentistván-telep és Budakalász közötti sávban pedig híres bolgárkertészek ténykedtek. Azért emlékszem erre annyira, mert gyerekkorunkban sokat dolgoztunk náluk. Előbb – hat-hétéves korunkban – csak a gyomlálást merték ránk bízni, később a kapálást, öntözést is.

Tehát többségükben nemzetiségiek éltek itt. És ha még azt is figyelembe vesszük, hogy Budakalász eredetileg sváb, Pomáz szerb község volt, s hogy szerbek éltek eredetileg Szentendrén is, azt mondhatom, hogy a szüleim – ahogy említettem a múltkor – tiszta magyar környezetéhez képest, tehát a nagyszalontai kálvinista magyar közeghez képest ez egy érdekes színfolt volt az ő életükben is. Merthogy egy nagyon érdekes, sajátos összetételű populáció alakult itt ki.

K.: Egyszer lerobbantam biciklivel, mert a Pomáz–Szentendre–Budakalász-útvonalon mentem, és úgy keveredtem a Szentistvántelepre, és egyből öt ember segített! Tehát az első kertbe beszóltam... hát ott van valami olyan a közösség szerintem, ami máig...

V.: Nagyon-nagyon kellemes emlékeim vannak a gyerekkoromból! Az, hogy ők nemzetiségiek, az természetesen akkor bennem nem tudatosult, az csak később, már az iskolába járva, amikor már ilyen fogalmakat az embernek a fejébe vernek. Igen, akkor eszméltem rá, hogy tulajdonképpen ezek nemzetiségiek, noha tökéletesen beszéltek magyarul. Csak amikor maguk között voltak, akkor ki németül, ki szerbül beszélt.

K.: És iskolába kerültél...

V.: Ott, Szentistvántelegen volt egy egytantermes általános iskola, az első négy elemi ott jártuk, majd a...

K.: De ez mikor volt körülbelül?

V.: '49-től '53-ig jártam a szentistvántelevi iskolába, a következő négy évet pedig a budakalászi iskolaépületbe, ahol a felső tagozat volt. Történetesen éppen '56-ban

voltunk nyolcadik osztályosok. Hát '56-57-ben, mert ugye átnyúlik a tanév az '57-be. Emlékezetes történet volt, amikor bejelentették, hogy az orosztanítás megszűnik. Tanév közben megszűnt az orosztanítás, majd néhány héttel később bejelentették, hogy az orosztanítás nem szűnt meg! Folytatódik tovább!

K.: Mit jelentett 1956 egy gyerek életében?

V.: Hát '56 annyiban érdekes – ugye már helyi szempontból annyiban érdekes, hogy Szentendrének a hozzánk közelebb eső végén volt a szovjet laktanya. Ez olyan 1000-1200 méterre, tehát alig több, mint egy kilométerre tőlünk. A hétköznapiakban nem nagyon tudtuk azt, hogy mi zajlik ott, mert azért a katonák nem jártak ki ott a városba meg a falvakba, meg sehova. Ugyanakkor azt, hogy itt valami nagyon zűrös dolog készülődik, azt onnan tudtuk meg, hogy a szentendrei orosz laktanya tankjai is elindultak a város felé november 4-én. Tehát nem egyszerűen a Szovjetunióból jöttek, hanem akkor az addig bezárt orosz katonák is megindultak a város felé. A mi házuk, az a régi Szentendrei úttól 400 méterre van, tehát nem kellett nagyon hegyezni a fülünket, hogy halljuk, hogy mennek a...

K.: Hogy egy tank megy. Vagyis nem egy, na!

V.: Igen, igen.

K.: Ez a laktanya a magyar honvédségé lett. Tehát a magyar laktanya Nem?

V.: Nem, nem! Az orosz laktanya épületeit részint lebontották, részint meg ipari célokra használták fel.

K.: Tehát ez az általános iskolának a vége volt akkor? Ugye nyolcadikosok voltak.

V.: Így van! Amikor jött a...

K.: Az általános iskolában volt olyan meghatározó tanár, aki mondjuk az irodalom, vagy történelem, vagy bármi más felé terelt?

V.: Annyit érdemes felidézni, így utólag visszagondoltam többször rá, hogy meglepően színvonalas tanári kara volt a budakalászi általános iskolának. Az, hogy én az irodalmat megszerettem, annak nyilvánvaló családi magyarázata is van, de ott volt egy Szőnyi tanár úr, aki amellet franciatanár is volt. Azt nem tanította ugyan, de többször beszélt a franciaországi élményeiről, tehát ő járt kint. És nagyon szuggesztíven tanította az irodalmat! Ezt nem felejttem el! Igaz, hogy a döntő impulzust aztán majd később, az újpesti Könyves Kálmán Gimnáziumban kaptam a magyartanári pálya iránti érdeklődésemben. De ez egy későbbi fejezet.

K.: A családi indíttatás? Fábíán Zoltánról beszéltünk... Vagy az későbbi kapcsolat volt?

V.: Az gimnazista koromban jött. Buzgón írtam verseket. Tizenhat éves koromra egy kis kötetre való verset írtam, és megmutattam a későbbi sógoromnak, a nővérem udvarlójának, akinek személyes barátja volt Fábíán Zoltán, és azt mondta, hogy megmutatja Fábíánnak, aztán meglátjuk, érdeklí vagy nem. És akkor egyszer a Fábíán Zoltán elhívott a leányfalui otthonába, és onnantól kezdve elég gyakran jártam, többnyire azért, hogy a könyvtárából könyveket hozzak el, aztán vigyek vissza, és akkor beszélgettünk ezekről a könyvekről. Majd pedig ott történt, még egyetemista korom

előtt, tehát még a gimnáziumi évek utolsó hónapjaiban, hogy egyszer olyankor hívott el, de hiszen erről már meséltem, amikor kint voltak nála a nagy öregek: Szabó Pál, Veres Péter, Czine Mihály, Koczkás Sándor, tehát... és hát természetesen helyből, ott lakott Szeberényi Lehel.

Később megismerkedtem ugyancsak Fábián jóvoltából Karinthy Cinivel, mert neki is Leányfalun volt a nyaralója. Kis csónakházféleje volt ott. Sőt a Karinthy Cinihez még olyan emlékem is fűződik, hogy ugye én voltam 18-19 éves, ő meg már akkor ötven valamennyi. De a zongorista barátaimmal lementünk a Duna-partra focizni, és akkor jött a Karinthy Cini is, hogy ő is akar focizni, és akkor focizgattunk. Olyankor aztán mindig, hogy úgy mondjam, megszívatott, hogy na, én mit tudok az irodalomról? Mit nem tudok. És általában az lett a vége, hogy rám pírított, hogy azért mi mindent nem tudok. Hallatlan inspiráló dolgok voltak ezek! Mert amiket a Karinthy Cini megkérdezett, és nem tudtam, azokat a következő héten már tudtam, vagy két hét múlva már tudtam! Egészen más hatása volt ennek, mint a Fábián Zoli... hogy mondjam, szeretetteljes atyáskodó, dicsérő, biztató metódusának! A Karinthy állandóan szívatott! És...

K.: Igen. Azt akartam mondani, hogy ennél rosszabb pedagógiai...

V.: Nem! Nem rosszabb! Hallatlanul jól működött!

K.: Igen?

V.: Hallatlanul jól működött!

K.: Nyilvánvaló, hogy a Fábián meg a Karinthy nyilván más könyveket ajánlott.

V.: Igen. Így van.

K.: Vagy irodalomról mást. De mondjuk ilyen-olyan példákat, csak hogy...

V.: De nem! Az az igazság, hogy az az irodalmi értékrend, amit aztán később a nagy Karinthy életművéből ismertem meg, és az az irodalmi értékrend, amit a népiek körében ismertem meg, nem különbözött lényegesen egymástól! Tehát sajátos... hogy mondjam, felhangjai voltak, és természetesen a Karinthyak egy kritikussabb, ironikusabb hangütést jobban kedveltek a saját írásaikban is, és az általuk javasolt irodalomban is, vagy a Cini által olvasott irodalomban is. De nem mondhatom azt, hogy az a fajta törésvonal, amit aztán később tapasztaltam, a népiekkel szembeni averziót tápláló kritikusok és irodalmárok körében, hogy az náluk meglelt volna. Semmi nem! Semmi! Ők nagyon nagyra becsülték a legnagyobb népieket! Tehát Illyést, Németh Lászlót, Féja Gézát is tulajdonképpen, vagy Kodolányi Jánost nagyon nagyra becsülték! Tehát hogy úgy mondjam, az a fajta szellemi árok, ami aztán a kádári konszolidáció idején, és annak is a vége felé kezdett elmélyülni a népi–urbánus tábor között, az nem itt húzódik.

K.: Ez nagyon érdekes! Úgy nőttél fel, hogy a pályádat ez végigkíséri, ennek az igénye... illetve ennek a sajnálata, hogy miért vált ez ketté? Olvastam erről tanulmányodat.

V.: Igen, igen. Hogyne! Ez állandóan foglalkoztat, és nem is tudok napirendre térni fölötte, mert egyre inkább azt látom, hogy ez a fajta hasadás a magyar szellemi

életben, az nem az irodalomból indult, hanem az irodalomba szivárgott be. Aztán nem is csak szivárgott, hanem beáramlott, majd sodró erejűvé vált.

Tehát azt éreztem akkor – és később tudatosult ez bennem –, hogy a magyar irodalom, a Karinthyék, tehát az ifjabb Karinthyék nemzedékéig voltaképpen mindig valamiféle ellensúlyát képezte azoknak az erőknek, amelyek a különböző táborokra szakadást, a különböző frontok kialakulását idézték elő. Ezt magamnak úgy mondom: az irodalom a szellemi élet immunrendszere volt. És ahogy kétszáz évvel korábban az irodalomban született meg valamiféle ideája a nemzeti egységnek, a modern nemzeti egységnek, ezt a funkcióját az én diákkoromig betöltötte a magyar irodalom. Annak ellenére, hogy akkor már természetesen volt ilyen, hogy egy Rákosi-korszakban – különböző okokból: ki naivitásból, ki haszonért, ki megfélemlítettség miatt, de bedőltek, vagy behajoltak Rákosi személyi kultuszának, meg a diktatúrának.

De hadd jegyezzem meg, hogy az én eszmélkedésem időszakában már túl voltak ezen, hiszen ez '56 utáni idősakra, évekre esik, és akkor már senki nem volt arra büszke, hogy dicséret ódát írt Rákosiról! Sőt mi több, nemcsak, hogy nem volt rá büszke, hanem önkritikusan beszéltek erről, hogy „hú, de hülyék voltunk! Hú, de bolondok voltunk!” És így tovább. Tehát semmiképpen nem tekinthető úgy, hogy a Rákosi-diktatúra időszaka lett volna az egységbontásnak az oka. Ez egy fertőzés volt, vagy egy heveny gyulladása volt a magyar szellemi életnek, de kinötte! Kinötte! Tehát nem ennek a konfliktusnak a mentén történt meg aztán, ami később elvezetett a '88-89-es, máig tartó feloldhatatlan, kibékíthetetlen szembenálláshoz.

K.: Tényleg ez ugye '89-90, '91-ben vált neked nyilvánvalóvá, ezt olvastam...

V.: Igen.

K.: Hogy ez gyakorlatilag megakadályozza, hogy a rendszerváltó pártok összefogjanak.

V.: Igen. Tehát ahhoz a tézisemhez térnék vissza, hogy nem az irodalomból jön. Hanem akkor honnan jön? Elsősorban a politika felől és a gazdasági élet felől jön ez a nagy mélységű megosztottság. Későbbi olvasmányélményeim és beszélgetéseim alapján tudom azt, hogy mi is játszódtott le a hetvenes évek elejétől a magyar politikában és a magyar gazdaságban. Erre is több helyütt utaltam már írásban, meg kérdésekre válaszolva is, hogy fontos az a tény, hogy a Mozgó Világ folyóirattal alakulása (volt korábban egy ilyen című, évenként megjelenő kiadvány) nem pusztán egy kultúrpolitikai döntésnek, hanem egy gazdaságpolitikai helyzetnek volt a következménye. '73-ban születik meg az elhatározás, hogy nagy összegű nyugati hiteleket fog fölvenni a magyar kormány, '74-ben megkezdődnek a hitelfelvételek, és ezeknek az ára az, hogy a magyar-kultúrában valamiféle liberalizációt kell felmutatni a hitelezők felé. Nem tudom, erről a múltkor nem beszélünk-e?

K.: Nem beszélünk egy szót sem erről!

V.: Akkor annyit, hogy ez azután nyomon követhető a német és az amerikai külpolitika dokumentumain. Arról van szó, hogy ahhoz, hogy Washington vagy Bonn, vagy az ő közvetítésükkel, közreműködésükkel amerikai, illetve német magánszermélyek vagy privát bankok kölcsönöket adjanak szocialista országoknak, ahhoz poli-

तिकai garancia kell. A politikai garancia pedig azt jelenti, hogy a magyar pártvezetésnek elkötelező ígéretet kell tennie a tekintetben, hogy a szólásszabadság, a gondolatszabadság, a véleménynyilvánítás, a kulturális intézmények, fórumok a korábbinál nagyobb szabadságot fognak élvezni satöbbi, és ezt föl kell mutatni, ezt dokumentálni kell!

Na most a dokumentációra akkor adódik a legjobb lehetőség, amikor elindítanak valami újat! Tehát azt mondják, hogy jó, például idáig nem volt nemzedéki orgánum, merthogy nem tudtuk integrálni a fiatalabb nemzedéket, de hát íme, itt van ez a '70-től egyre hangosabban szerveződő fiatal írók köre, a József Attila Kör az Írószövetségben, és panaszkodnak, hogy nincsen fórumuk, hát most akkor adunk nekik egy fórumot, tessék, lássa az egész világ, hogy Magyarországon ők is csináltak valamit!

Akkor nem láttuk, hogy mi a magyarázata ennek. Később aztán nyilvánvalóvá vált, hogy amikor az amerikai elnökök – mert mindegyik – az év eleji szokásos értékelő beszédükben külön napirendi pontként kitérnek a szocialista táborral fenn tartott kapcsolataik kérdésére, akkor néven nevezik az egyes államokat, s azt elemzik, hogy rászolgáltak-e a legnagyobb kedvezmény elvére, vagy nem szolgáltak rá. Amelyik már rászolgált, azt ellenőrzik, hogy vajon az elmúlt évben tanúsított magatartása alapján meghosszabbítható ez a kedvezmény, vagy nem.

Ha ez megvan, akkor jöhetnek! Tehát akkor a kereskedelmi forgalom mellett jöhetnek a hitelek is.

E mögött a nyitás mögött volt tehát egy később nyilvánvalóvá váló nagyhatalmi taktikai ambíció is Amerika részéről. Ezt ők maguk '89-90-ben már leírják, bevallják. Úgy gondolták, a második világháború után ezt a Szovjetunióknak elkötelezett tábor már nem lehet katonailag visszacsatolni a nyugathoz, a civilizált világához, a piachoz. Ezt a térséget gazdasági, illetve monetáris eszközökkel kell megpróbálni átvinni a saját táborukba. Vagyis az úgynevezett adósságcsapda elve és szándéka, az tökéletesen működött '73-74-től.

Hogy jön ez a magyar szellemi élet történéseihez? Úgy, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy van egy olyan rés a tábor falán – a KGST és a Varsói Szerződés fala –, amelybe be tud hatolni a nyugati tőke, attól a pillanattól kezdve be tud hatolni a kultúra, illetve a kultúrpolitika eszközeivel is. És például eléri azt – ez még gazdaságtörténet –, hogy a '74-es párt- és kormánydöntés értelmében Magyarországon két típusú gazdasági rendszer jön létre: ötven nagyvállalatot megtartanak a KGST vonzáskörében, a többi esetében viszont megengedik, hogy elkezdjenek kereskedni, és elkezdjenek pénzügyi tranzakcióba bocsátkozni a nyugattal.

Annak a vállalati szférának, amelyik ebbe a piacgazdasági, az úgynevezett piaci szocializmusnak a kategóriájába esik, annak a vezetői és a vezető értelmisége már nem kell, hogy párttag legyen. Már nem kell, hogy szigorú feltételekhez igazítsák az ő szabad mozgásukat, ők már kimehetnek nyugatra, ösztöndíjakat kapnak, családi kapcsolatokat létesíthetnek. Hogy úgy mondjam, a fű alatt elkezd bontakozni, szerveződni a magyar technokrata értelmiségnek egy nyugati orientációjú csapata.

Az a csapat, amelyik később majd a Szabad Demokraták Szövetségében fog politikai formációt ölteni.

Ezzel a csapattal szemben egyfelől ott vannak a moszkoviták, azok a baloldali párttag értelmiségiek, akik letették a nagyesküt a Moszkvának és a szocialista táborhoz való hűségükről, és betartják azokat a játékszabályokat, amiket a KGST követel, és meglehetősen értetlenséggel és időnként ellenséges indulatokkal figyelik, hogy a másik vállalatnál nyugati szabályok működnek, és furcsa módon megkettőződik a magyar gazdasági és politikai vezetés. Az, amit a politológusok és a gazdaságtörténészek leírnak, az tulajdonképpen ennek a kettőződésnek a folyamata: hogyan jött létre a szocialista táboron belül egyedül Magyarországon még a kádári konszolidáció delelőpontján ez a hasadás. (Többek között Vass Csaba gazdaságtörténeti tanulmányai írják le ezt a folyamatot.) Még egyszer mondom, hogy nem a szellemi életben indul ez a hasadás, nem az irodalomban. A reálszférában indul. Az már más kérdés, hogy hogyan és milyen ösztönzésekre lesz majd ennek a fajta politikailag nyugat felé orientálódó, neki elköteleződő értelmiségnek egy szellemi holdudvara is, amelyeknek majd ki fog alakulni az irodalmi, a médiapolitikai, a művészetpolitikai megfelelője is.

K.: Ez nagyon érdekes! Ám a Mozgónál ennek pont az ellenkezőjét vettem észre amúgy, ez a Mozgó fénykorában nem látszott.

V.: Pontosan! A Mozgóban a szellemi folyamatok látszottak. És én ezért mondom, hogy a rendszerváltással kezdődő folyamatok nem a szellemi életből indulnak ki.

K.: Döbbenetes újra nézni a neveket! Hogy olyanok írnak egymás mellett, akik tíz év múlva egészen más politikai oldalakon bukkannak fel.

V.: Így bizony!

K.: A Mozgó szerintem modernebb, mint a mai újságok egyébként. Amire vissza akartam térni, hogy menjünk vissza kronológiában az általános és középiskolához. Voltak-e olyan barátok, akik meghatározóak maradtak később. S milyen hatások érték ekkor? A kapcsolatok érdekesek itt, amelyek neked fontosak szellemi téren, akár máig hatóan is...

V.: Igen. Ebből a sajátos földrajzi helyzetből is következik: az agglomeráció egy más világ, mint egy pesti vagy budai kerületi iskola. Különösen a korábban vázolt nemzetiségi jellege miatt. Rendkívül erős baráti kötődések alakultak ki iskolás korunkban. Ezek nem egyszerűen padtársi vagy osztálytermi barátságok voltak, hanem azt jelentették, hogy gyakorlatilag az életünk minden szférájában együtt voltunk. Iskola után együtt fociztunk, együtt mentünk a bolgárkertészethez, együtt mentünk a téeszbe dolgozni. Időnként együtt mentünk el a strandra, együtt mentünk kirándulni. Mert kis hely, nem sokan vagyunk...

K.: Mindenki ismer mindenkit.

V.: Mindenki ismer mindenkit, ez az! Tehát nagyon-nagyon kellemes élményekre emlékeztető időszak ez. Ami nekem személyesen nehezen feldolgozható emlék ebből az időszakból, az az, hogy a két legszorosabb baráti kapcsolatomból az egyik azért

szakadt meg, mert a család disszidál. '56 december valahányadikán mennek ki, mert-hogy a nagyszülők akkor Kubában éltek. Onnan kapták a csomagokat.

K.: És Kuba akkor még 'nyugati' ország.

V.: Igen, de mire odaértek, addigra kitört a Castro-féle forradalom. Ugye akkor azt is megszenvedték. Úgyhogy az a család, ahol a barátom volt, egyfelől... vegyes osztályba jártunk, tehát lányok, fiúk együtt jártak. És történetesen egy osztályba járt a Luczay Kati, meg a Luczay Miklós. Mindketten osztálytársaim voltak. És ők nemcsak az iskolai meg a játszótéri kapcsolatok miatt jelentettek sokat, hanem azért is, mert... Ezt nem mondtam az eddigiekben, hogy zongorázni is tanultunk. Hosszú ideig csak nálunk volt zongora. Szentistvántelegen máshol nem volt. És hozzánk jártak gyakorolni. Szombatonként a zeneórák nálunk voltak, és akkor az még egy külön esemény volt. Amikor vége volt a zeneóráknak, akkor jöttek a szülők is, és a zenetanárunk – Rebersák Alfréd, aki karmester, orgonaművész és festőművész is volt, még este „koncertet” adott, idézőjelben „koncertet”, tehát játszott.

K.: Az egy nagyon-nagyon közösségformáló, összetartó erő!

V.: Nagyon! A Luczay-család végül '56 őszén disszidált, és hosszú hónapokig azt se tudtuk, hogy életben maradtak-e. Mígnem aztán megtudtuk, hogy milyen kálváriát jártak a kubai események miatt. De ami igazán megrázó volt, az az, hogy a fiú osztálytársam, a Miklós, 14 évesen idegösszeroppanást kapott és több mint tíz évig kezelték kórházban! Tehát nem tudta feldolgozni ezt a traumát! Az érzelmi traumát, a fizikai megpróbáltatásokat! Azt, hogy ott is karanténba kerültek, Kubában, nyomorogtak! Irgalmatlan megpróbáltatásoknak voltak kitéve. Ez is hozzátartozik az én '56-omhoz.

K.: Nem kell zárójelbe! Ez fontos!

V.: Annyiban fontos, hogy valamilyen módon minden második magyar elveszített valakit. Vagy egy családtagot, vagy egy barátot, vagy egy szerelmet vagy valakit, mert disszidált. Tehát egy kicsit olyasmi volt ez, mint annak idején Trianon. Igaz ugyan, hogy számarányukat tekintve a közvetlen érintettek talán nem voltak olyan nagyon sokan, de a kapcsolatrendszerüket is figyelembe véve mégis az egész társadalmat megrázta a távozásuk...

K.: Ez az, amit a statisztika nem tud kimutatni...

V.: Igen. Említettem apámék nagybátyját, Tóth Lajost, aki a Zilahy-gyermecket fogadja Amerikában. Tehát az amerikai magyarokhoz való kapcsolódásomnak, illetve a velük fenntartott kapcsolataimnak egy különös szinuszgörbéje van. Ez a szinuszgörbe majd akkor folytatódik, amikor politikusként többször kimegyek Amerikába, de erről majd később.

K.: Igen, igen. Vissza kell ugranunk, mert olyan fontos részletek derülnek ki, amik szerintem magyarázó erejük sok tekintetben. Próbálom értelmezni: a Luczayokról nyilván nem tudatok akkor még szinte semmit, mondjuk '56 végén...

V.: Akkor még nem.

K.: Hanem ez később hatott rád sokkolóan.

V.: Igen, sokkal később! Kifejezetten sokkolóan! Mert egy nagyon szoros gyermeki, emberi kapcsolat hirtelen megszakadása, az bizony trauma! Ez nem egy egyszerű sztori.

K.: Igen. A személyes traumán kívül az ember szemléletét is megváltoztatja. Most nem tudom, hogy ezt pontosan, hogy ugye hát Kuba miatt ezt nehéz politikailag értelmezni...

De egy ilyen trauma olyan irányba hathat, hogy kint se jobb. Nem tudom, nem akarom belemagyarázni, csak hogy ez neked...

V.: Igen. Luczayék néhány évvel a disszidálásukat követően aztán tovább tudtak menni Kanadába, majd Kanadából az Egyesült Államokba. Tehát később, hogy mondjam, amerikai magyarokká váltak, de nem tudták feldolgozni soha ezt a traumát! A fiú hatvanéves korában már meghalt. A lánnyal máig tartom a kapcsolatot, meg a családjával természetesen. Meg jártam náluk, meg ők is itthon azóta. Tehát egy nagyon hosszan, hosszú időre kiható gyerekkori történetről van szó.

K.: A Luczayak név alapján nem svábnak és nem is szerbnek tűnnek. Valószínűleg akkor ők is tisztviselők voltak? Vagy nem tudom.

V.: Az édesapjuk banki alkalmazott volt, különben azt hiszem, a '36-os olimpián volt kajakos olimpiai bajnok! Az idősebb Luczay Miklós, vagy talán párosban, vagy nem tudom, de hát valami...⁴

K.: Tehát megbecsült család volt.

V.: Igen. Erdélyi származású család voltak.

K.: Igen. Ezt akartam megkérdezni, de nem ez fűzött össze titeket. Ez egy véletlen is lehetett. Tehát nem így tudatosan barátkozik egy kisgyerek.

V.: Abszolút véletlen, persze!

K.: Csak arra gondoltam, hogy azért nyilván egy ilyen telepen azért a szerbek mondjuk egymással beszélgetnek, a svábok egymással beszélgetnek, akkor úgy nyilván azért a baráti kör így alakul... Bár a zongora, az szerintem mindenkinek vonzerő volt!

V.: Igen, igen. Kétségtelen, igen.

K.: Lassan most már a középiskolánál tartunk. Ugye Újpest, mintha...

V.: Igen, Újpesten a gimnázium. Ennek az a története, hogy úgy nézett ki '56-ban, hogy zongorista leszek. Virtuóz gyerek voltam és meglehetősen feltűnő gyorsasággal, dinamikával zongoráztam, különösen az akkori testmagasságomhoz képest. Tehát furcsa, attraktív jelenség volt a játékom! S én zenegimnáziumba készültem. Viszont nemcsak a Luczay család, hanem a zongoratanárom is disszidált. Ettől gyakorlatilag ez a pályám megszakadt. A zenetanárom, Rebersák Alfréd, A Párizsi Akadémián végzett és '48-ban jött haza, hihetetlenül szuggesztív és sokoldalú művész volt. A küllemét és habitusát tekintve is hallatlanul izgalmas – Liszt Ferencre emlékeztető – figura volt! Disszidálása után – levelezés útján – intézkedett ugyan, hogy legyen, aki átveszi a tanításomat, és egy végzős zongora szakos leányhoz kerültem, aki még tanítgatott engem, de mellette elment a kedvem a tanulástól. Megszakadt ez a pálya. És emiatt majdnem lekéstem a gimnáziumi beiratkozást, hiszen zenei gim-

náziumra készültem volna, de utolsó pillanatban mégis rádöbbenem: „ez nem fog menni!” És akkor egyetlenegy protekciós lehetőség kínálkozott: az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium. Már az előző évben Péter bátyám is protekcióval került oda, tudniillik a György nagybátyám, a csillagász...

K.: Kulin György, igen.

V.: Amikor őt a Rákosi-korszakban kirúgták a Csillagvizsgálóból, akkor a Könyves Kálmán Gimnáziumba került matek–fizika tanárnak. S igaz, hogy amikor én mentem '57-ben, akkor ő már nem volt ott, viszont olyan 'respektje' volt a gimnáziumban, hogy egy, sőt két Kulint azért odavettek, – ha Budakalászról jöttünk is! Így kerültem egy ilyen... nem közeli helyre, mert abban az időben még az Árpád-hídon keresztül kellett ki- és visszamenni Újpestre. Ez elég fárasztó volt, de végül is ott jártam a gimnáziumi éveket.

K.: Egyébként volt már HÉV?

V.: Ó! A HÉV? Hát hogyne! A tízes évek végétől! Olyannyira... Zárójelben hadd jegyezzem meg: Móricz Zsigmond már a Szentendrei HÉV-végállomáson szállt föl, mert fiákerrel bevittette magát Leányfaluról Szentendrére, és onnan... Hát apám például büszkén mesélte, hogy többször ült szemben Móricz Zsigmonddal a HÉV-en! Aki mindig menetiránnyal szemben ült, és állandóan jegyezgetett! Állandóan jegyezgetett! Ennyi. Tehát a HÉV volt, Móricz Zsigmond ezen a HÉV-en utazott! Snitt!

Ám a Könyves Kálmán Gimnázium, az rendkívül nagy élmény volt számomra! Ugye kiváló tanárokkal! És hogy miért voltak annyira kiváló tanárok, azt is csak később értettem meg! Hogy azok a tanárok, akik rossz fát tettek a tűzre '56-ban, de annyira azért nem, hogy lecsukták volna őket, belső kerületekben nem taníthattak, viszont Újpesten már igen. Ily módon volt egy Kalavszky István nevű magyartanár, aki aztán meghatározó szerepet játszott az életemben, a magyartanítási módszerével, meg a pedagógusi formátumával. Például nem tette kötelezővé, hogy memoritereket tanuljunk, mert akkor már ez vita kérdése volt. Viszont azt mondta: aki memoritereket tanul, az óra után, ha elmondja neki, akkor azért jutalompontot ad. Nagy Zoltán osztálytársammal–padtársammal, akivel együtt mentünk majd a Színművészeti Főiskolára felvételizni harmadik gimnazista korunkban, hetenként eljártunk a Kalavszky tanár úr lakására, és ott versenyben mondtuk el az újabb és újabb adag verseket! És hát egymással is versenyeztünk. Hogy egy tanár időt szánjon arra, hogy a diákjait a lakásán fogadja, és ott verseket mondjanak neki! Na hát szóval ilyet én se előtte, se utána nem hallottam! Hallatlan nagy élmény volt ez! És persze nemcsak bifláztuk meg mondtuk a verseket, hanem beszélgettünk is róluk. Ilyen volt a Kalavszky tanár úr!

K.: Ez fontos pedagógiai eset, olvastam, ha sikerül kialakítani, hogy a barátok egymással versengve tanuljanak egy tanárnál, annál hatékonyabb módszer nincs!

V.: Igen, igen. Hallatlan jó volt! Igen. Nos, aztán ott tanított Jobbágy Károly, a költő. Nekem közvetlenül nem volt tanárom, de olykor bejött helyettesíteni. Vezetett egy Irodalmi Diákkört is. Természetesen jártam hozzá. (Pusztán véletlen, hogy ötödéves magyar szakos gyakorló tanárként az ő felesége – Kati néni – volt a vezető

tanárom a Radnóti Gimnáziumban.) Kónya Lajost is ide a Könyvesbe 'deportálták'. Kezdetben gyanús volt nekem, mert tőle egy Rákosit dicsérő verset tanítottak még az elemi iskolában. De aztán persze megtudtam, hogy egy nagyon derék, érzékeny és nagyon tehetséges, '56-os érzelmű' ember volt. Őt meg könyvtárosnak tették oda, de minden diákkal foglalkozott, aki bement hozzá. Én bejártam, és sokat tanultam tőle. (Az is véletlen, hogy Lilla lánya – Kónya Lilla, a későbbi költő-műfordító – pedig nemcsak évfolyamtársam, hanem csoporttársam is volt az egyetemen.)

Na, szóval '56-nak hogy úgy mondjam, a büntetettjei közül kerültek sokan, vagy néhányan oda a gimnáziumba, és én azt kifogtam! Ilyen szerencsém volt!

A reáltárgyak oktatói is nagyszerűek voltak! Bodonyi tanár úrról, meg a Turtóczky tanár úrról később tudtam meg, hogy ők az ELTE gyakorló iskoláiban vezető tanárok lettek, tehát kvalitásos emberek voltak ők is. Azért tartottam őket emberileg is nagyszerűnek, mert abban a pillanatban, ahogy konstataáltak azt, hogy az egyik gyerek történelemből, a másik oroszból, a harmadik magyarból jó, annyit kértek csak tőle, amennyi a minimum! Emlékszem rá, például az érettségi előtt azt mondta nekem a Turtóczky tanár úr, hogy ha megígérem, hogy soha nem fogok olyan egyetemre jelentkezni, ahol a fizikára is szükség van, akkor... akkor menni fog a dolog! És természetesen megígértem!

De ugyanezt csinálták a humán szakosok a reáltárgyakkal... Tehát nagyszerű együttműködés jellemezte a tanári kart! Nem arra mentek, hogy hogy lehet a diákból a formális követelményeket behajtani, hanem hogy valamit csináljanak magukból! Mindenki csináljon magából valamit! Például a biológiatanárom, a fizikatanárom megengedte, hogy akkor feleljek, amikor jelentkezem, amikor az addigi anyagot megtanultam. Tehát nem arra mentek rá, hogy kiszúrjanak, hogy „na most akkor mára készültél-e? Arról akartak meggyőződni, hogy ami kötelező, arról havonként egyszer mindenki beszámoljon nekik. Meg kell még említenem Porkolábné Balogh Katalint, aki mintegy másfél évig történelmet tanított nekünk, majd pszichológusnak képezte ki magát, s az egyetemen nála is vizsgáztam 'pedagógiai' pszichológiából. Ő például megengedte magának azt, hogy amikor az órán '56-ról kellett volna beszélnie, fejfájására hivatkozva csendesfoglalkozást rendelt el, és megkért bennünket, hogy olvassuk el az anyagot a tankönyvből. És persze nem hagyhatom ki a rövidített névsorból Horlay Györgyöt, a rendkívül szimpatikus és empátikus osztályfőnökünket sem, aki franciatanárunk is volt, s aki később a Rigó utcai nyelviskola angol intézetének az igazgatója lett.

K.: Mennyivel más lenne egy iskola! Mennyivel jobb hangulatú és jobb eredményű lenne!

V.: És jobb eredménnyel! Hozzá kell tennem, hogy ebben az iskolában harminc-négyen kezdtük az első évfolyamot, és úgy végeztünk tizenkilencen, hogy még kettő új diák is jött közénk. Tehát 'menet közben' a felére redukálódott a létszám, mert akik nem bírták a tempót, tehát semmilyen tárgyból nem próbáltak, nem akartak kitűnni, azt eltanácsolták! Behívták a szülőket, és azt mondták, hogy „hát nem fognak boldogulni! Hát itt nem! Itt nincs értelme! Menjenek egy ipari iskolába! Men-

jenek egy technikumba!” Tehát itt akkor még a gimnázium tényleg az egyetemi felkészítésnek a fóruma volt.

K.: De ez döbbenetes!

V.: Igen. Tehát ez még nem a tömegképzés volt. No, tehát ez volt a Könyves Kálmán...

K.: Igen. Hát csak azért, hogy rögzítsük, ez akkor '57-től...

V.: '57 és '61 között.

K.: Jó! Hát ez a gimnázium, ez nagyon fontos, és alapvetően pozitív ezek szerint.

V.: Igen.

K.: Nyilván azért a baráti viszonyok ezek szerint átrendeződtek. Onnan is...

V.: Nagyon maradandó baráti kapcsolataim alakultak ott ki! Például a még ma is aktív, még azt hiszem, már csak nyugdíjasként aktív urológus főorvossal, aki szintén egy időben padtársam is volt, Keszthelyi Lászlóval. Vagy Miklós Árpáddal, aki nagyon jó nevű műszaki ember, mérnökember és vállalkozó lett, vagy Nagy Zoltánal, aki színész lett, a Nemzeti Színházban is játszott, aztán az Új Színháznál helyezkedett el. Évenként kétszer-háromszor most is összejárunk. Az osztály életben maradt tagjaival pedig évenként leülünk egyszer ebédelni!

K.: Nem négy-ötévente.

V.: Nem. Évenként.

K.: Hát igen. Ez mutatja, hogy jó gimnázium volt!

V.: Nagyon jó!

K.: Igen. Menjünk az egyetemre tovább.

V.: Menjünk! De nekem volt közben két fontos évem!

K.: Ja! Bocsánat! Ja, igen.

V.: Tudniillik engem nem vettek föl rögtön. Két évig dolgoztam. Az első évet a Budakalászi Textilgyárban töltöttem, három műszakban voltam betanított gépkezelő. A száraz kikészítő részlegben dolgoztam, ami fizikailag nagyon megviselt! Mert ez az a csarnoka a gyárnak, ahová behozzák a frissen festett textilanyagot, és ott szárítják. Ennek következtében a kigőzölgései – hát nem egészségesek! Másfelől irgalmatlan meleg van, mert hát 100 fokos gépen, 50 méter hosszú szárító ketrecen kell keresztülmenjen az anyag. Tehát ilyen 48-50 fokos hőmérsékletben dolgoztam egy éven keresztül három műszakban! Rettenetes megpróbáltatás volt fizikailag!

Lelkileg viszont nem volt az, mert rendkívül érdekes tapasztalatokra tettem szert! Ott a gyári munkásokkal ismerkedtem meg. Olyan figurákkal, és olyanfajta életfelfogásokkal, amelyekről csak regényekből szerezhettem volna, meg szereztem különben tudomást. El is gondolkodtam már akkor azon, hogy hogy van az, hogy az ember felnő egy településen, és nem lát bele a másik embernek a sorsába, az életébe? Mert az, hogy mit jelent egy életet leélni egy gyárban, azt elképzelni se tudom, hogyha legalább egy évet nem vagyok ott közöttük! Nagyon sokat jelentett ez nekem!

Zárójelben hozzáteszem, hogy én akkor, tizenkilenc éves koromban másfél-szer annyi fizetést vittem haza, mint amennyit később majd a tanári diplomával kerestem a pásztoói gimnáziumban! A munkásokat jobban megbecsülték, mint az értelmiséget.

K.: Ez az 1945–46-os forintstabilizációval és bérrendezésekkel függ össze, már-mint hogy a munkások és értelmiségiek bére közötti arányok megváltoztak.

V.: Igen. Az egyik... hogy mondjam, haszna ez volt, hogy hát az életet egy másik oldaláról ismertem meg.

K.: Igen, ez a fontos!

V.: Fizikailag persze belerokkantam volna, ha István nagybátyám hatására – és vezetésével – nem foglalkozom a jógával. Tudniillik tőle tanultam meg tizennégy éves koromban jógázni, és azt a fizikai megpróbáltatást, amit nekem ez a három műszakos gyári munka jelentett, csak úgy tudtam elviselni, hogy nagyon intenzíven jógáztam! Gyakorlatilag azt a terhelést, amit ez az 50 fokos meleg és a kén, meg mindenféle kémiai anyagnak a beszívása okozott, így tudtam ellensúlyozni.

Más kérdés, hogy nemcsak a Hatha jógát gyakoroltam, foglalkoztam a rádza jógával is. Ennek hatalmas irodalma van! Bölceleti irodalma. Azért hangsúlyozom, hogy bölceleti, mert sokan azt hiszik, hogy ez a keleti vallások egyike. Ez nem vallás, ez egy agytréning. Természetesen van filozófiája, de ezzel aztán nagyon radikálisan szakítottam! Merthogy István nagybátyám hatására elkezdtem foglalkozni a spiritizmussal is. És eljutottam odáig, hogy döntenem kellett: kérem-e a 'beavatásomat', vagy azt mondom, hogy köszönöm, nekem ebből ennyi elég volt, és megpróbálok inkább az európai kulturális klímában kezdeni magammal valamit. És akkor nagyon határozottan úgy döntöttem, hogy lezárom életemnek ezt a szakaszát.

K.: Ezek szerint a spiritizmus összefügghet a jógával?

V.: Nem egy töről fakadnak, de a nagybátyám világgképében volt érintkezési felületük. Meggyőződhettem arról, hogy a rádza jógának léteznek olyanfajta 'technikái', amelyek más módon megismerhetetlen – hozzá teszem: sokkoló – élményeket nyújtanak, de a spiritizmusnak az ezekre épülő filozófiája és gyakorlata számomra taszító volt. Ezért – nagyon tudatosan – nem folytattam az ilyen irányú tájékozódásomat.

K.: Értem.

V.: A családi kapcsolataimnak annyiban volt ebben szerepe, hogy a másik, a csilagász nagybátyám természettudományos világgképe és gyakorlatiasabb gondolkodásmódja kezdett erősebben hatni rám.

K.: A racionális éned győzött.

V.: Nem mondanám, hogy győzött, de 'szóhoz jutott'.

K.: Beszéltünk már róla, hogy presbiterek voltak a családban...

V.: Igen, igen.

K.: Már beszélünk is ugye arról, hogy a párttagságod, a presbiterekkel szemben, hogy ez konfliktust is okozhatott....

V.: Vitákat igen, de maradandó lelki sérüléseket nem okozott.

K.: Visszatekintve, végül is a bátyáid sokkal konformabbak voltak a családdhoz? Vagy hogy van ez? Hány testvéred volt, hány bátyád, meg nővéred?

V.: Öt fiú, egy lány. Ott kell kezdenem, hogy a legidősebb bátyám, Sándor, harmincéves nagykőrösi 'orvoskodása' után visszaköltözött, és két telekkel mellettünk lakik. Ő kis híján tizennégy évvel idősebb nálam, de majdnem minden este körbe-

járjuk vele Szentistvántelepét. És ilyenkor megbeszéljük a napi ügyeket. Ez a bátyám tehát orvos lett, és amellett hallatlanul intenzív, kisvárosi közéletet élt. TIT-mozgalmat szervezett, aztán TIT-elnök lett. Aztán jött a rendszerváltozás, amikor is Nagykörös országgyűlési képviselője lett, aztán...

K.: Ez most beugrott hirtelen!

V.: Hogyne! Aztán ő lett az Egészségügyi Bizottság alelnöke. Aztán a Sportbizottságnak meg különböző alapítványoknak az elnöke. Később Budakalász polgármestere is volt.

K.: Valahogy nem ugrott be, hogy ő a rokonod lehet!

V.: Ő az egyik testvérem, igen. Nem azt mondanám hogy 'konformabb' nálam, de ezt a nagyon aktív közéleti és szellemi életet végig presbiterként, párton kívül élte meg. Ő éppen azt bizonyítja számomra is, hogy nem volt szükségszerű, hogy valaki a kádári konszolidáció idején belépjen a pártba ahhoz, hogy szellemileg, vagy a szakmájában érvényesülni tudjon. Hogy Nagykőrösre került, az valamilyen értelemben büntetés volt, mert úgy nézett ki, hogy benn maradhatna az egyetemen az eredményei és a kvalitásai alapján. De az '56-os szerepe miatt előbb bujdosnia kellett, aztán büntetést kapott, és végül Nagykőrösre kellett mennie.

K.: Hát akkor most már így összeáll a kép, persze! Hát erről olvastam, hogy két testvéred is '56-ban... az egyik MEFESZ, a másik pedig...

V.: V.: Igen. Az akkor még medikus Sándor bátyám a mentőszolgálat önkéntese volt, s ebben a „minőségében” vállalt közvetítő szerepet a fegyveres ellenállás csoportjai között.

K.: Igen. Tehát ő '56-ban volt a MEFESZ-ben, ugye?

V.: Igen, igen.

K.: És a másik?

V.: És a másik bátyám, Imre, a Kertészeti Főiskolán – akkor még főiskola volt, nem egyetem...

K.: Valamilyen DISZ-funkciója volt. Ő tartotta a kapcsolatot a Forradalmi Bizottsággal.

V.: Nem DISZ-funkciója volt, hanem az első éves korában alakult MEFESZ-nek volt az elnöke. A testvéreim sorrendjében ő a harmadik, aki végül kertészmérnök, tanár és szakújságíró lett. Ő közelebbi szellemi kapcsolatban maradt István nagybátyánkkal, de ez sohasem okozott feszültséget a kapcsolatunkban. Szombat esténként – már évtizedek óta – ő a sakkpartnerem. Ő sem volt párttag! Presbiter azonban igen. A rendszerváltozás után – három cikluson át – ő volt Pomáz polgármestere. A Kádár-rendszer idején az volt a bűne, hogy ő szervezte meg az Országos Kertbarát Mozgalmat, és emiatt kezdett gyanús lenni, hogy... Féltek mindenfajta civil szerveződéstől! És hát szó szoros értelmében meghurcolták! Tehát nem indult ellene eljárás, de rágalmak érték! Akkor meg kellett válnia a Kertészet és szőlészet című újságtól! Aztán nagyon nehezen tudta magát meg a családját fenntartani, mert igazából gyanús figura volt emiatt, hogy ilyen országos mozgalmat szervez. Tehát valamiféle szer-

vezőképességnek, aktivitásnak vagy szervezőhajlamnak és a közéleti cselekvésvágynak a génjei ott vannak a családban.

De engedd meg, hogy a többi testvértemről is szóljak. Az építészmérnök és épületszobrász Ilona nővérünk volt a második a családban, Imre bátyámat pedig a szakérettségijével könyvtári alkalmazottként dolgozó Gábor bátyám követte. Ő volt az egyetlen a családban aki, nem házasodott meg, viszont ő volt a Kulinok 'utazó nagykövete.' 18 éves korától haláláig – Bukaresttől, Nagyszalontán, Gyarakon át Nagyváradig – minden évben végiglátogatta a trianoni határon kívül rekedt rokonainkat, s vitte, hozta a családi híreket. Péter bátyám gépészmérnökként a (Tungsram) Egyesült Izzó tervezőmérnöke, sokáig a műszaki igazgatója volt. Gyermekeimről annyit: három lányom – Ágnes, Borbála, Veronika – bölcsész lett, a fiam – Ferenc – pedig közgazdász.

(folytatjuk)

JEGYZETEK

- 1 Kulin György: A távcső világa, Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1941.
- 2 Somló Bódog: jogász, jogfilozófus, néprajzkutató, szociológus, egyetemi tanár. A Társadalomtudományi Társaság alapításában. Ady is írt a társaság ülésén elhangzott beszédéről, amelyből országos vita bontakozott ki.
- 3 Zilahy Lajos (Nagyszalonta, 1891 – Újvidék, 1974) író, publicista, az MTA tagja.
- 4 Az 1938-as milánói Európa-bajnokságon a magyar legénység – Luczay Miklós, Szabados Dezső, Kapossy Imre, Bartók Ernő, Alapy Gábor, Szendey Antal, Szabó László, Ballya Hugó, Kereszthy Ervin – ezüstérmet szerzett. Forrás: http://www.3szek.ro/load/cikk/77951/mesel_a_mult (Letöltés: 2017. július 16.)

